

A magyar ház háttéréből

(*Kontyoskunyhó, finn k o t a, ház, lak, szállás, sátor*)

Hogy a magyarságnak idejövetelekor valami különleges, csak reá jellemző, másokétól különböző háza volt, amelyet úgy kellene megjelölni, hogy „ősi magyar ház”, az természetesen romantikus elképzelés; erről nem érdemes beszélni. Ezzel szemben nem tagadható, hogy a magyarnak volt háza már ősidóktól fogva. Hogyne lett volna! Volt miben laknia: erről tanúskodnak különféle építkezési szavaink, elsősorban maga a *ház* szavunk. Ennek a háznak kutatása nem fölösleges, mégha kevés fogódzónk van is a nyelv adta támpontokon kívül.

Ebből a szempontból figyelmet, illetőleg megvitátást érdemelnek azok a néprajzi elméletek, amelyek népi építkezésünk történetében finnugor kapcsolatokot és hagyományokat véltek megállapíthatni. Ezeknek az elméleteknek első felvetője, sőt olyan tekintély, akitől további ösztönzések indultak ki, HERMAN OTTÓ volt nálunk. Ezért kell vele kezdeni a magyar ház finnugor vonatkozásairól szóló tájékoztatásunkat. A néprajzban a finnugor vonatkozások kérdése rendszerint a történeti háttér kérdése (akárcsak a nyelvészetben is). Ha a magyar néprajz nemcsak művelődéstörténet, hanem etnológia is akar lenni, tehát a jelenségek eredete és magyarázata iránt is érdeklődik, akkor a természetszerűleg adódó finnugor vonatkozásokat sem hanyagolhatja el, sőt kapva kap rajtuk, mert azt reméli, hogy általuk messzebbre villanthat be múltunkba. Az építkezés a finnugor néprajznak egyik leginkább kiművelt területe; vizsgálata régibb időben indult meg mint a halászat kutatása, amelyből a magyar tudomány is kivette a maga részét. Irodalmának tanulmányozása még akkor is tanulságos és szükséges, ha egyébként a magyar ház előzményeinek nyomozásában mégoly kevés közvetlen haszon származnék is belőle.

1. Herman Ottó elmélete

1898-ban, abban az évben, amely a magyar néprajz története szempontjából JANKÓ JÁNOS chantiföldi kutatásai révén vált emlékezetessé,¹ Jankónak a halászat kutatása kérdésében elődje és egyúttal ellenfele, HERMAN OTTÓ, érdekes finnugor elmélettel lépett a nyilvánosság elé. Kevéssel azután,

¹ L. megemlékezésemet: Jankó János, a finnugor néprajzi kutatások úttörője. NyK. LV. (1953).

hogyan JANKÓ a magyar ház eredetéről felnémet elméletet vetett fel,² HERMAN ebben a kérdésben is rajta túltenni igyekeztével, az éppen akkor Szibériából hazatért ifjú kutatójában, JANKÓÉVAL homlokegyenest ellenkező finnugor magyarázatát adta a magyar ház eredetének. Ezzel a perzsa irányú tapogatózások (HUSZKA JÓZSEF, 1895) meg a német szempontok érvényesítése után a finnugor elmélet kezdeményezőjévé vált.

Előbb a Természettudományi Közönyben, azután külön füzetben „A magyar ősfoglalkozások köréből” címmel 1899-ben megjelent tanulmánya végső eredményeit az utókor nem fogadta el — éppen úgy, mint JANKÓ megállapítását sem³, — mégis annyi felszívódott belőlük a tudományos közvéleménybe, annyira itt kísért ma is főként a finn *kotával* kapcsolatos tétele, hogy lehetetlen tovább jutni e kérdésben, amíg egyszer élesen szembe nem fordulunk vele. Egyébként ennek a munkának a jelentősége, kivált ha nem néprajzi értelmezéseinek dús természettudományi képzelettől irányított evolúcionista gondolatfűzését, hanem leírásait nézzük, nem volt csekély. Valósággal felfedezte számunkra pásztorépitményeinket. Élvezetessé teszi maga a tárgy, s azután mindaz, ami HERMAN OTTÓ egyéniségéből van benne: a bámulatosan friss megfigyelőkészség és tudós kíváncsiság a természet s az emberi élet és művelődés színpompás világában. Néprajzi íróink sohasem késlekedtek elismerni HERMAN OTTÓ úttörésének az érdemét sem a magyar halászat, sem a pásztorokdás megismertetése terén.

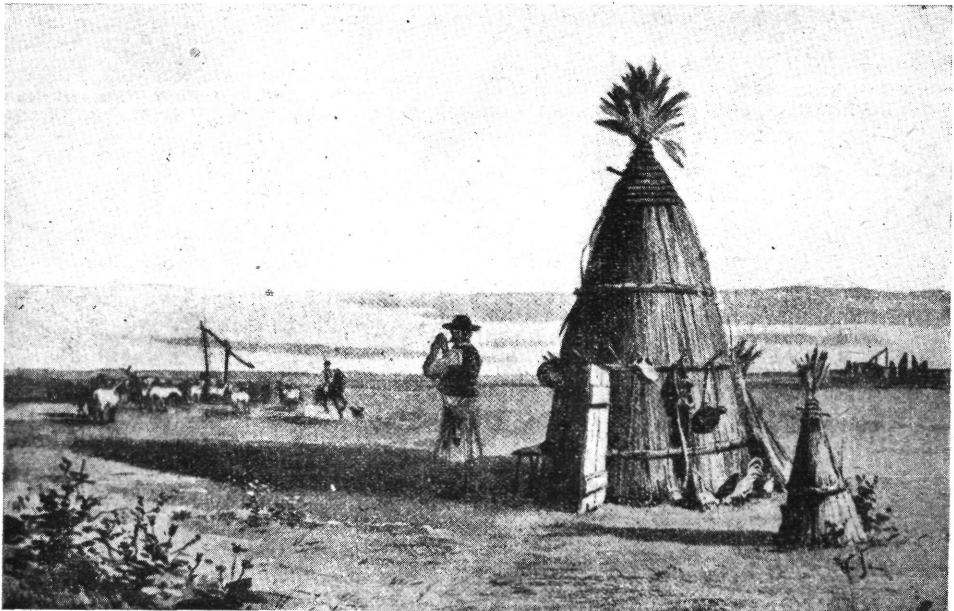
Elmélete két vonalon is levezeti a magyar parasztház keletkezését. Az egyik útvonal (amint ő nevezi „ágazat”) a pásztorok enyhelyeitől indul el s a kiskunok tetővel fedett cserényétől jut el a szokottabb épületfélésekhez; a másiknak kiindulása hazai földünkön kívül: a finn *kotánál* van; a fejlődés nálunk nádkunyhók alakjában folytatódik s megy át a négyszögletessé vált kontyoskunyhótól a nyergestetejű csőszkunyhóhoz és putrihoz s onnan a földből kiemelkedve végcéljához: parasztházainkhoz. Bennünket most csak ez az utóbbi ágazat s annak is csak az eleje érdekel, az a kapcsolat, amely az alföldi nádkunyhók és finnugor analógiáik között észlelhető. Az egyenesvonalú fejlődésnek ráerőltetése a magyar parasztház múltjára máskülönben nélkülözi a valószínűséget és életszerűséget; ma már légüres térben való etnografizálásának tűnik fel. De a kontyoskunyhó-elmélet előtt gondolkodóba eshetünk. Vajjon nem lehetséges-e, hogy ennek a pásztorhajléknak a régiségben megfelelt a *kota*, vagyis hogy a kontyoskunyhó — mint HERMAN OTTÓ vélte — a *kotából* származott?

Hogy az egyeztetésnek mi volt az alapja, akkor értjük meg, amikor a könyvecskében azt olvassuk (15. l.), hogy HERMAN OTTÓ a „magyar ház sejtje felé” RETZIUS svéd szerző „Finland” című 1885-ben megjelent könyve vezette. Forgatta ezt már a magyar halászat tanulmányozásakor is, mert halászati művében a pákász nádkunyhójával együtt említi a finn *kotát*, „amely azonban — írja ott — fenyőrudakból készül” (A magyar halászat

² JANKÓ JÁNOS: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja (MATLEKOVITS S., szerk.; Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. V. köt. Bp. 1898), 942—944. l.

³ Hermanhoz I. GYÖRFFY ISTVÁN: Pásztorépitkezés a magyar Alföldön (Gy. I. munkái II: Magyar falu, magyar ház. Bp. 1943) 198—199. l., VAJKAI AURÉL: A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp. 1948. 15. l. — Jankóhoz I. BÁTKY ZSIGMOND: „Felnémet” vagy „álfelnémet” magyar ház? NéprÉrt. 1931. Ua.: Még egyszer „felnémet” vagy „álfelnémet” magyar ház? Uo. 1932.

könyve. I. köt. 1887, 470—471. l.). RETZIUS munkájában találta meg AHLQVIST kutatásainak eredményeit a *kota* tárgyi és nyelvi rokonságáról, ősiségéről.⁴ De bár ismert még más forrásmunkákat is (HEIKEL és MEITZEN akkori neves tanulmányait), összehasonlításai során voltaképp állandóan csak a finn meg a magyar kunyhók közti analógiákra volt tekintettel, a többi finnugor, pl. lapp és obi-ugor épületeket a *kota*-kérdésben már nem vizsgálta meg; elméletét tehát jogosabban illeti meg a finn-magyar, mintsem a finnugor általánosító meghatározás.

1. kép. Kontyoskunyhó.

(Herman Ottó: Ősfoglalkozások. Matlekovits S.: Magyarország közgazd. és közműv. állapota stb. V. köt. Bp. 1898. 695. l., XV. ábra.)

HERMAN gondolatait nem a *kota* és *ház* szavak nyelvészeti megfelelése irányította a tárgy felé — hiszen AHLQVIST ebben a kérdésben még nem látott tisztán és BUDENZ egyeztetése később vált általánosan elfogadottá. HERMAN az AHLQVIST emlegette finnugor ősiség és elterjedés tényein kívül formai kritériumok és funkcióbeli egyezések indították a ház-kérdés finnugor vonatkozásainak kutatására (1. kép). Formai kritériumai: az alföldi nádkunyhó kúpalakja, a résül hagyott ajtó s a keresztrúdon kampóra felakasztott üst. Funkció szempontjából kiemelte, hogy mindkét épület a lakóházhoz való viszonyában háttérbe szorul; alkalmi lakáson kívül másodrendű célokra is használják (15, 44—45. l.).

⁴ AUG. AHLQVIST: Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors 1875. 101—5. l.

Csak egy magyarázatra szoruló lényeges eltérést látott a magyar és a finn kunyhó felépítésében: az épületek anyagában. A *kota* szálfák egymáshoz támasztásából áll, a kontyoskunyhó pedig kúpba összehorított nád kontyos összekötözéséből. Ennek magyarázataul a milieu különbségét hozta fel igen meggyőzően. Ki ne látná be, hogy a sík alföldön nád pótolja az erdővidék fáját, tehát szükségképpen összekötözött náddal valósíthatták meg a finn *kota* szerkezetében rejlő gondolatot. Egyszóval a nádkunyhó esetében a régebbi északi építménynek az új környezethez való alkalmazásával van dolgunk (53. l.).

Vetett fel HERMAN OTTÓ ebben a kis könyvében még más finnugor elméleti ötleteket — a finn *kotán* kívül a lapp *gammá*val kapcsolatban — is, de ezek nem érdemelnek meg ekkora figyelmet. Így hadd idézzük munkája másik helyéről csak azt a mondatát, hogy „a rudak folytonos apasztása ... szülte a sátorot” (54. l.). E megjegyzéséből az látszik, hogy a kevés rúdú nomád sátor és a csupa rúdból alakult *kota* viszonyában az utóbbi építményt tekintette ősibbnek, elsődlegesnek.

2. Az elmélet továbbélése

HERMAN OTTÓ elméletének visszhangja egész újabb háztörténeti irodalmunkban nyomozható, legközvetlenebbül az ellentétes álláspontokat valló BÁTKY ZSIGMOND és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY néprajzkutatóink munkásságában.

BÁTKY ZSIGMOND lényegileg elfogadta az elméletet, sőt igyekezett továbbfejleszteni. A Magyarság Néprajzá-ban megjelent tanulmányában ismételtelen szolt „kotatípusú” magyar épületekről, és külön tanulmányt szentelt a „magyar sátor emlékei”-nek. Szerinte a magyar háztörténet elejére a hegyes kunyhót kell tenni. Utóbbi dolgozatában írja: „az ősmagyarságnak úgy ugor, mint török eleme egy kerek, sátoros építő világból szakadt ki” (NéprÉrt. 1930, 13. l.), előbb említett összefoglaló munkájában pedig közelebbről is kijelenti, hogy „véleményünk szerint a kotáknak egyenes utódai nádból állított kerek pásztorkunyhóink.” (144. l.) Tanulmányai segítették felújítani HERMAN OTTÓ elméletét az újabb magyar háztörténeti kutatásokban, többek között VAMOS FERENC és TÓTH JÁNOS dolgozataiban.⁵⁾

HERMAN fejlődési sorozatának volt egy nehezen realizálható izülete: az, amelyik a nádsátortól a szilárd falú, négyszögletes épülethez vezet. Ezt BÁTKY az elmélet ötletes kiszélesítésével kísérte meg elfogadhatóbbá tenni. Feltette, hogy a mai magyar ház előzményei során a középkoron át visszamenőleg egészen a honfoglalás előtti időkig nádból építkezett a magyar nép. Sátor — nádház — faház: ez a fejlődés menete szerinte a finnugorságtól az építkezésünkben kimutatható magyarországi szláv hatás koráig. A magyarság tehát nem közvetlenül tért át a sátorról a szilárd, elmozdíthatatlan, viszonylag fejlett favázás- vagy boronaház építésére, hanem egy átmeneti fokozat:

⁵⁾ Amaz, NéprÉrt. 1939, 48, a kontyoskunyhót kapcsolatba hozta a búboskemencével, emez parasztházunk tetőszerkezetében sátor-örökséget látott, többek közt: A magyar falu építőművészete. Szombathely 1945. 25. l. Ily nyomon jár SZÜCS SÁNDOR is: A sárréti nádház és élete. NéprÉrt. 1943, 142. E régebbi felfogások szintézise kiegészítve a boronaház régiségének régészeti védelmével: LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 301—7. l.

a nádból készült ház közbevetésével.⁶ E nádelmélet távolabbi kihatásait latolgatták az olyan néprajzi tanulmányokban, amelyekben arról folyt a vita, hogy vajon a kiskunsági cserények vesszőfonásos technikája, vagy a nagykunsági szárnyékok nádfalazata volt-e meg előbb, illetőleg azelőtt elterjedtebb.⁷ Kitűnt, hogy alföldi nádkunyhóink az építkezésnek egészen különleges, helyi módozatát képviselik, aminek nem igen találni szélesebb elterjedését a szomszédos népek között (kivéve, hogy MIELKE nádkunyhókról emlékezik meg Piemont, Latium, Szicilia építkezéséről szólva).⁸ Még GYÖRFFY is felhasználja ez a tény a nádépítkezés ősiségének bizonyítására, mikor kijelenti: nemzetiségeink nádból nem építkeznek, feltehető, hogy ezt az építkezési módot magunkkal hoztuk.⁹

Ez a nádépítkezési elmélet erőltetettnek látszik. Úgy látom, hogy a nád végeredményben — a házépítés múltját tekintve — csak szükséganyag, s a vele való építkezésünknek messzebb vezető hagyományai nincsenek. Foglalkozott-e valaki nádkunyhóinknak déloroszországi kapcsolataival? Egyáltalán kimutattak-e egyöntetű, tipikusnak vehető nádépítkezést keleteurópai környezetünkben? Így magában, összehasonlító anyag és elemzés nélkül bajos nálunk a nádépítkezés régiségéről, átmeneti kultúrfokot képviselő történeti jelentőségéről beszélni. Különösen elfogadhatatlannak látom azt az elképzelést, mintha a szilárd faházak építkezésmódját cs a k nádházak közbevetésével sajátíthatnák volna el annak a semmivel sem igazolható elméletnek az alapján, amely szerint a magyarság teljesen fátlan vidékeken haladt volna keresztül mai hazájába költözésekor! Véleményem szerint „nádzóna” meg „fátlan pusztaság” meglehetősen üres, semmitmondó jelszavak a magyarság honfoglalás előtti műveltségének tipizálására. Hogy a nádház nem lehetett nálunk sem igen számottevő, sem roppant régi módja az építkezésnek, azt magában véve az a tény is eléggé szemléltetni látszik, hogy nádépítkezésünk nem mindenütt van és volt elterjedve a magyarlakta vidékeken; a nádnak építő alapananyagul (falazatra) való felhasználását eddig kutatóink csak az ország egyes alföldi tájairól — a Nagykunságról, a Sárrétről, a Duna—Tisza köze mocsárterületéről — említik.¹⁰

BÁTKY ZSIGMOND kutatásairól szólva lehetetlen rá nem mutatni a magyar háztörténet vizsgálatát annyi részletkérdésben előmozdító munkásságából a *kota*-kérdéssel kapcsolatos megnyilatkozásának egyik fogyatékoságára. Ez pedig az, hogy a voltaképpen összehasonlító vizsgálat kimaradt dolgozatából. Nádkunyhóinkat nem hasonlította össze sem a finnugor népek úgynevezett kotáival, sem a szomszéd népek pásztorhajlékaival. Sőt a balkáni kúpsátrakkal való összehasonlítás elől indokolatlanul és némileg könnyedén tért ki, mikor a kérdésnek a kelet-nyugati vágányra való átállítását és a ter-

⁶ BÁTKY Zs. NéprÉrt. 1930, 73. — Később, A honfoglaló magyarság hajléka, Földgömb 1935, 204, álláspontja egyeztetővé módosult. A honfoglalók ismerték a jurtot, a szálfa kunyhót, de „szögletes épületeket is tudtak emelni, mégpedig sövényből, nádból, sárból s esetleg vályogból”; faházat azonban nem.

⁷ MADARASSY LÁSZLÓ: Nomád pásztorokodás a kecskeméti pusztaságon. Bp. 1912. 48. l. GYÖRFFY i. m. 174. l. TÁLASI ISTVÁN: A kiskunsági pásztorokodás. Bp. 1936. 127. l.

⁸ R. MIELKE: Die angeblich germanischen Rundbauten an der Markussäule in Rom. Zeitschr. f. Ethnol. XLVII. (1915), 85. l. — A kúpalakú nádkunyhókhoz vö. GUNDA B. Ethn. LVIII. (1947), 310—313.

⁹ GYÖRFFY I.: A magyar ház (egyet. előadás), i. m. II, 141. l.

¹⁰ GYÖRFFY NéprÉrt. 1908, 157—160, Szűcs S. i. m., TÁLASI ISTVÁN levélbeli közlése. (1954. júl. 9.)

mészetesen kínálkozó szomszédi kapcsolatok elhárítását elvi síkon intézte el, ezt írván: „Bár elismerjük, hogy a magyar pásztorkultúrában sok a délszláv elem. . . , mégis az a meggyőződésünk, hogy ezek a hatások csak akkor kerültek hozzánk, mikor a török elől menekülő, s könnyen mozgó balkáni pásztorság a déli országrészeket átlépte. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a rendkívül magasfokú állattenyésztéssel bejövő magyarság azt a későbbi jövevény rácóláh juh-kecskepásztoroktól tanulta volna el.”¹¹

A magyar házról más véleményt hangoztatott Cs. SEBESTYÉN KÁROLY. Ő nem esett bele — mint BÁTKY ZSIGMOND — abba az örvénybe, amelyet HERMAN OTTÓ tanulmánya kavart fel a magyar ház körüli vitában, és szerencsésen elkerülte a *kota*-kérdés nem eléggé módszeres felújításának következményeit. Ezzel szemben az ellenkező végletbe sodródott: a magyar ház finnugor vonatkozásainak teljes tagadásába. Ez pedig logikusan következett abból, hogy a magyar ház felé igyekezében az ő gondolatrendszerét teljesen magához vonta egy, a házzal nem egészen egyértelmű épületfésülés: a sátor. — Először 1926-ban fejtette ki, s azóta többször folytatólag is, hogy a honfoglaló magyarság háza a török népektől eltanult nomád jurtsátor volt. Saját más, ennél fejlettebb hajléka nem volt, nem is lehetett; a szilárd ház, a faház építését itteni szlávoktól sajátította el, elsősorban szókészletünk tanúsága szerint.¹² Ehhez MOÓR ELEMÉR még azt a nézetet csatolta, hogy a házát a vándorló nép sohasem viszi magával, következésképp a magyarság Közép-Európában megtelepedve egyszerűen beleköltözött a szlávok házába.¹³ Ezzel mindketten elzárták az utat a magyar házkérdés őstörténete felé, leszűkítették a problémát a hazai ház immár történeti korba eső vizsgálatára. Természetesen szókészletünk egy része ellenállt magyarázatuknak; tudvalevő, hogy a *ház*, a *fal*, az *ajtó*, *ajtófél*, *küszöb* finnugor eredetű szavaink. Nos, tehát SEBESTYÉN ezeket a szavainkat is a török jurtszerűekre próbálta — nézetem szerint sikertelenül — alkalmazni.¹⁴ Mit nevezett háznak a magyar? A török jurtsátor! Mit falnak? A szétszedhető sátor rácsos falának egy tagját! Mit ajtónak, ajtófélnek, küszöbnek? A sátorét! Hogy ez az elmélet megint csak nem lehet helytálló, azt kevés szóval is bebizonyíthatjuk. 1. A *ház* föl-tétlenül valami egyebet is jelentett 'sátor'-nál, amely bolgár-török jövevényező a nyelvünkben, és a tárggyal együtt átkerülve hozzánk nem tette fölősségessé a régi ház fogalmát. 2. A *fal* sem jelenthetett sátor-rácsot, hanem rajta a finn *pato* megfelelőjeként (a. m. 'gát, rekeszték') valami primitívebb, semmi esetre sem hordozható készítményt értettek. Gondoljunk a kezdetleges házak, a rekesztőhalászat lészáinak vesszőfonásos „falaira”, amelyekben nyelvészeti közvéleményünk szerint talán a *winden* 'teker, fon' igével egytővű német *Wand* 'fal' szónak megfelelő értelmet lehet sejteni.

Cs. SEBESTYÉN KÁROLY dolgozatainak idevágó megállapításait el nem fogadva, őt magát, bár a finnugor kérdésben csak negatív álláspontot

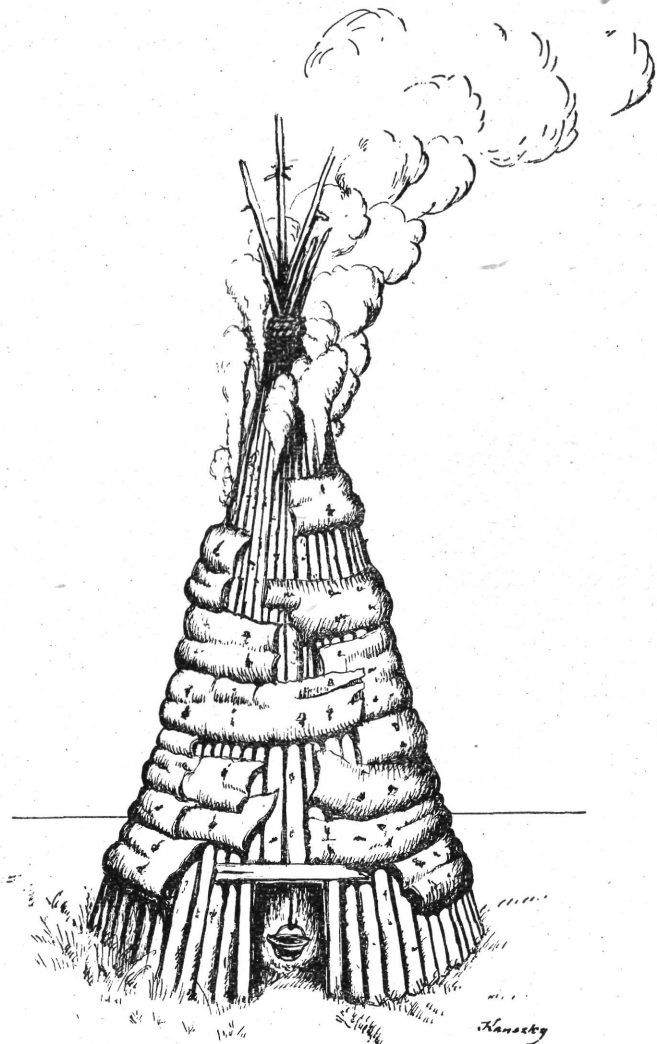
¹¹ BÁTKY Zs.: A magyar sátor és emlékei. NéprÉrt. 1930, 6—7.

¹² Cs. SEBESTYÉN KÁROLY: Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok? Napkelet VIII. (1926).

¹³ MOÓR E.: A magyarság háza. NNy. 1933, 121. — A magyar őstörténet főproblémái. Szeged 1943. 18. l. felfogásának kiegészítésül felvetette, hogy *hajlék*-nak hívták a nomád magyarság nyári és *ház*-nak a téli lakását. Volt tehát népünknek, szerinte, ősi korban, nem is csak egy-, hanem kétféle lakóépülete is!

¹⁴ Cs. SEBESTYÉN K.: A magyar ház ősi magyar műszavai. Ethn. LII. (1941). Itt a „koszorúfa” elnevezésről azt olvassuk, hogy szomszédaink nem ismerik; megvan azonban az oroszoknál, l. RHAMM alább i. m. 141. l.

foglalt el, annyiból sorolhattuk HERMAN OTTÓ elméletének fenntartói közé, mert a sátorban látta a honfoglaló magyar nép házát, s mivel magáévá tette a régibb korokra nézve a *kota*-elméletet is.¹⁵ Összefoglalva tehát azt látjuk, hogy HERMAN kontyoskunyhót állított szembe a finnugor *kotá*val, BÁTKY nádház-elméletét kerített alföldi pásztorépitményeink köré, SEBESTYÉN pedig török sátrat vert arra a helyre, amelyre HERMAN OTTÓ, mint magyar házunk egyik őseit, a finnugor *kotá*ból lett kontyoskunyhót helyezte.

2. kép. Lett naminsch.

A. Bielenstein: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. Petrograd 1907. 53. l., 37. ábra.)

¹⁵ Napkelet VIII. (1926), 692.

3. Összehasonlító vizsgálat

De vajon van-e HERMAN OTTÓ elméletének tudománycs alapja? Megfelelnek-e az alföldi nádkunyhók a finnugor kotaféléknek? Úgy látom, hogy nem; ez építmények részeinek, elemeinek összehasonlítása arról győzött meg, hogy az elmélet már felállításakor sem volt megalapozva kellő vizsgálati anyaggal.

Itt figyelembe kell venni a következő néprajzi tényeket. A finnugor nyelveket beszélő népek *kota* nevezeten nem egy-, hanem alapjában véve kétféle, kúpalakú, rudakból épült kunyhót értenek. Az egyik a finneknél meg-

3. kép. Obi-ugor *csum*.

(V. N. Csernyecov: *Csum*. Szovjetszkaja Etnografija 1936. No. 6. 89. l.)

levő, amelyet balti típusnak nevezhetünk, mert megvan az észteknél s Lettországbán is (2. kép). A másik a rudas kunyhónak lényegileg szibériai formája, amelyet mivel a lappoknál, a permieknél, a szamojédeknel is előfordul, talán az arktikus elnevezés jelölhetne meg alkalmasan.¹⁶ Külsőre a kettő között igen lényeges az eltérés, s nem is vitás, hogy az arktikus kunyhó az eredetibb és régibb. Következik ez már abból a tényből is, hogy a valódi nomád sátor könnyen felferhető és helyről-helyre hordozható, ezzel szemben a balti *kota* helyhez kötött építmény.

¹⁶ Adataim felsorolását itt mellőzve általánosságban hivatkozom e dolgozat 5. fejezete elején megnevezett szerzőknek az alábbi jegyzetekben is szöbakerülő munkáira.

Az obi-ugorok *csum*-ját V. N. CSERNYECOV írta le tüzetesen (3. kép). Ez lényegileg kb. 30—40 drb. 5 m. hosszú rúd egymáshoz támasztásából s azután az így kapott váznak (nyáron) nyírfakéreg- illetve (télen) rénszarvasbőr-fedőlapokkal való letakarásából áll.¹⁷ A balti *kota* nem ilyen. Annak külön borítása nincsen, mert maguk a rudak alkotják a kunyhónak nemcsak a vázát, hanem egyúttal tetejét, a falát is. A finnek a réseket úgy hagyják, az észtek iszappal, moszattal tömik ki a rudak közeit; egyetlen lett adatunk arról tanúskodik, hogy azon a vidéken fenyőkéregdarabokat raknak a *naminsch*-nak 'házacska'-nak nevezett kunyhóra.¹⁸

A balti típus későiségének bizonyítéka mármost a két típus között felismerhető viszony. A balti típus úgy keletkezett, hogy a kéreg- vagy rénszarvasbőrborítást a kunyhó vázát alkotó rudak tetemes szaporításával nélkülözhetővé tették. A kunyhó ilyen módon helyhez rögzítetté vált, viszont kevesebb gondozást kívánt, s a használatban is gazdasági melléképületté süllyedt. A finn *kotában* HÄMÄLÄINEN joggal lát survivalt: egy régibb műveltségéből fennmaradt kultúrelemet.¹⁹ Így függnek össze a balti-finn építkezésnek ezek az épületei az arktikus nomád népek, pl. a szamojédok, eredeti nomád lakósátraival. A nomád kunyhó, szibériai nyelvrokonaink kúpalakú sátrai és a finnek kotája között a viszony tehát nem olyan, mint HERMAN OTTÓ egy mondatából kivehettük. Nem a *kota* rúdjaik apasztásából lett a sátor, hanem a sátor rúdjai szaporításából a finn *kota*, a kunyhó balti típusa.²⁰

Nyelvrokonainknak ezeket az építményeit összevetve a kontyoskunyhóval, azt látjuk, hogy szerkezeti hasonlóság csak a balti típus felől mutatható ki, ahol a *kotának* éppúgy, mint a kontyoskunyhónak tulajdonképpeni váza nincsen, de az arktikus típussal a rokonság már nem igazolható. Azonban éppen ez a kapcsolat: a balti-magyar hasonlóság, ha a másik vonal nem erősíti meg, hanem kizárja, őstörténeti következtetések megtételére nem használható. A helyzet tehát röviden szólva az, hogy amely irányból a tárgyi kapcsolat nem értékesíthető, ott megvan ez a kapcsolat, viszont ahonnan várnók, ahonnan ki kellene tudni mutatni: a keleti finnugorság irányából (amellyel legtovább tartott együttélésünk): szerkezeti elembeli egyezéseknek nem sikerül a nyomára bukkanni.

Azt az elméletileg felvethető ötletet, hogy az arktikus sátor Kelet-Európába való eltolódása folyamán a balti típusnak megfelelő formát vett fel, s a kontyoskunyhóban is ez valósult meg, azért nem fogadhatjuk el, mert semmiféle adat nem támogatja. Összehasonlítani csak tényleges adatokat lehet.

¹⁷ В. Н. Чернецов: Чум. Советская Этнография 1936, 6. sz. 85—92. l.

¹⁸ A. BIELENSTEIN: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. Petrograd 1907. 56—57. l., 37. ábra.

¹⁹ A. HÄMÄLÄINEN: Keski-Suomen kansanrakennukset. Helsinki 1930. 111. l. Ugyanígy RÄNK utóbb (31. jegyz.) i. m. 359—360. l.

²⁰ Herman Ottó, szemléletének lényege szerint, voltaképpen a balti típust vette kiindulásul, és az arktikus sátrat tekintette ennek fejleményeül. Az arktikus változat visszhangját kereste a nyeregtetős csőszkunyhó szerkezeti kialakulásában. — A *kota*-félék elemeinek ez a többszöri átvétele és alkalmazása különféle magyarországi megvalósulások formájában nemcsak elméletileg elképzelhetetlen, hanem összehasonlító alapon is cáfolható. A balti és arktikus típus viszonya ti. nem enged meg más magyarázatot, mint azt, hogy a nomád (arktikus) sátor rögzített (balti) kunyhóvá szilárdult. A balti típusnak nemcsak a helyhez kötöttsége, hanem az arktikus sátorhoz képest szűk elterjedési köre is viszonylagos későisége mellett tanúskodik.

De nemcsak a kontyoskunyhó meg az arktikus sátor szerkezeti alapja, hanem egyéb egyezőnek látszó alaki kritériumai — kúpalakja, a résajtó, a kereszttrúdon függő üst — sem alkalmasak e sátorfélék összetartozásának elfogadható bizonyítására.²¹ Azok az egyéb nád- és szalmaviskóink, amelyekről BÁTKY tett említést a Magyarság Néprajzá-ban az ország különböző vidékeiről (a göcseji pálinkaégető, a dunaszekcsői ereszes pásztorkunyhó, a debreceni vákancsosok hegyestetejű kunyhója) szerkezeti szempontból, mint vázas építmények, jobban megfelelnek az arktikus típusnak, mint a kontyoskunyhó.²² Éppen úgy a balkáni pásztorok meg a román halászkok használatában sem nehéz kimutatni akár szalma- akár nádfedésű, sőt rudakból álló kezdetleges hajlékokat, amelyeknek egy részét a magyarországi, más részét talán valamelyes „finnugor” kapcsolatok számára lehetne hasznosítani.²³ El kell tehát ejteni a kontyoskunyhó nagy régiségéről szóló elméletet. Ebből a szempontból csak helyeselhető, hogy a finn ILMARI MANNINEN, a finnugor tárgyi néprajznak szentelt munkájában, ismertette nyelvrokaink építkezését, a kotafélék tárgyalása után a magyar pásztorok nádkunyhóiról csak egészen futólag emlékezett meg.²⁴

A magam részéről a kontyoskunyhó keletkezésének a HERMANÉTÓL merőben különböző, összehasonlító vizsgálaton alapuló magyarázatát merném megkockáztatni!

*

GYÖRFFY ISTVÁN írta le a nádfalú alföldi pásztorépitmények készítésének módját.²⁵ A juhszárnyék például így készül. Miután az alaprajzot kijelölték, arasznyi szélesen és mélyen alapot ásnak a nádfal számára. Ebbe bizonyos távolságra rudakat ásnak le, azután a nádat beállítják az árokba, s hogy a fal el ne dőljön, alul beföldelik és a földet letömik. Végül a falat 2—3 vízszintes irányban haladó korcpár közé fogják, s a korcpárokat a nádfalon keresztül fűzvezzővel vagy újabban dróttal összekötik, összeszorítják. Ezt a műveletet hívják a nád ültetésének és korcolásának. A korcolás közé fogott nádfal földbe ültetése GYÖRFFY szerint azonos a szárnyék, a vasaló és a kontyoskunyhó építésénél.²⁶ A korcolásról bőséges ábra- és képgyűjteményéből magunk is könnyen megállapíthatjuk, hogy az teljesen általános eljárás mindenféle rendű és rangú nádból készült pásztorépitményénél, elkezdve az egyfalas egyszerű pásztorennyhelytől egészen a nyergestetejű régimódi disznóhodályig. Már ez az érdekes egybeesés egyfelől a kontyoskunyhó másfelől a többi nádfalú pásztorépitmény technikai megerősítése között nyomatékosan felhívja a figyelmet az összes alföldi nádépitkezés közös eredetére s egy műveltségi környezetre valló benső szoros kapcsolatára.

²¹ Elég arra hivatkozni, hogy ilyen üstöt pl. a délszláv ház is ismer. A keretes ajtót megelőző résajtót pedig egyszerűen a kúpalakú kunyhó formája magyarázza meg.

²² A Magyarság Néprajza I. kiad. I, 435, 437. ábra. Tüzetes ismertetésük: GÖNCZI F.: Göcsej. Kaposvár 1914. 479. l. KOVÁCH A. NéprÉrt. 1912, 235. ECESEDI I. NéprÉrt. 1912, 165.

²³ A. HABERLANDT: Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien. Zeitschr. f. österr. Volksk. Erg. Bd. XII. (1917), 19, 27, 49. l., K. MOSZYŃSKI: Kultura ludowa słowian. I. Kraków 1929. 466, 471. l. GR. ANTIPA: Pescăria și pescuitul în România. București 1914. 391—2. ábra és VIII. tábla.

²⁴ I. MANNINEN: Esineellinen kansatiede. Suomen suku III. Helsinki 1934. 245. l.

²⁵ GYÖRFFY I.: Pásztorépitkezés stb. (i. m.) 169—170. l.

²⁶ A Magyarság Néprajza. I. kiad. II, 146. l.

De GYÖRFFY még tovább megy, s tényleges kapcsolatokat is kimutat az állat és ember számára épült enyhelyek között. „Több vidéken — írja — tervszerűen építik görbére a szárnyék végét, sőt éppenséggel bekanyarítják enyhellyé vagy kunyhóvá. Ezt a kanyarulatot kankaréknak nevezik.” (179. l.). „A Hortobágy környékén a szárnyékok szárnyainak a végét be szokták kanyarítani és az így bekerített terecske azáltal, hogy nádfalát felül összehúzzák, kunyhóvá válik.” (205 l.). „A kankarékok a kunyhótól és szárnyéktól teljesen független tűzvédő építmények is lehetnek, ez esetben vasaló a nevük.” (214 l.). — Ez idézetekben az alföldi pásztorépítkezés jeles ismerőjének tulajdon szavai-ból vehetünk indítékot arra, hogy megfigyeléseit a kotyoskunyhóra alkalmazva abban se igen lássunk egyebet, mint a sokféle célú, eredetileg a szél ellen védő nádfalazatnak előbb afféle köralaprajzú bekanyarítását — amilyen a vasaló is —, azután meg a nád végének összehúzását és kontyban való megerősítését.

Más szóval azt hisszük, hogy a kontyoskunyhó nem valami külön típusa a magyar pásztorépítkezésnek, amelyet különszakítva a többitől, mint önálló képződményt lehetne más kúpsátrakkal rokonítani. Nem, a nádépítkezésnek az csak egyik célszerű; az ember számára emelt fajtája, amely leszármazási és kölcsönös rokonsági kapcsolatban van anyag (nád), megerősítés (korcolás) és felállítás (ültetés) tekintetében a vele egyeredetű többi nádfalú, szélfogó pásztorépítménnyel. A kontyoskunyhó eszerint nem feltétlenül lakóépületből degradálódott ideiglenes hajlékká, vasaló alakjában pedig felül nyitott főzósátorra, mint a finnek *kotája*, hanem a fejlődés valószínűbben éppen fordított volt: pásztorkunyhóvá azáltal lett, hogy az ún. kankarékokat a többi szárnyéktól elválasztva tökéletesítés útján kúpsátorra alakították ki. A fejlődés összejtje, kiindulása tehát az alföldi nádkunyhók esetében szerintünk aligha a sátor, mint HERMAN OTTÓ tanította, hanem technológiai szempontból alkalmasint inkább az egyszerű fal: nádfal, amelyből tetszés szerint alakíthattak enyhelyet, szárnyékokat, s ha köralakúvá formálták, kosarat, vasalót és kontyoskunyhót is. A különféle rendeltetésű, formájú és elnevezésű pásztorépítményeket azonban most is összekapcsolja — mint ahogyan a nádfalat a korca — a technikai megerősítésnek minden típuson végigkísérhető szerkezeti azonossága. — Emellett lehetséges, hogy a kontyoskunyhó kiképzésének indító okai között ott szerepelt „a magyarságnak a kupolás vagy sátoros formák iránt tanúsított előszeretete” (BÁTKY²⁷) is, azonban az ilyen absztrakciókra való hivatkozás azt a veszélyt rejti magában, hogy a kutatás bizonyítékkal veszi fel azt, amit az adott esetben konkrétan kellett volna bizonyítani.

Most — mivel eddigi fejtegetéseink negatív eredménnyel zárultak — siessünk felderíteni a magyar ház finnugor problematikájának pozitív eredményekkel biztató forrásait. Ilyenek a következők: 1. Maga a *ház* szó vallo-mása a házat jelentő tárgyról a rokonyelvekben. 2. A finn néprajz régibb kutatásai. 3. A mai szovjet — egyaránt néprajzi és méginkább régészeti — eredmények. 4. Azonkívül még egy sereg néprajzi szempontból ki nem akná-zott nyelvi adat, amelyek egymás támogatva kölcsönösen kiegészíthetik a *ház* szóból kiinduló következtetéseinket.

²⁷ BÁTKY NéprÉrt. 1930, 4.

4. A ház szó tanúságtétele

A ház és a *kota* etimológiai testvérek.²⁸ Érdemes tehát sorra venni ez ősi szónak rokonyelvi alak- és jelentésváltozatait, kapcsolatban azzal a tárggyal, amelyet jelölnek, hogy megtudhassuk, mi is az a *kota*, a ház a szónak valamennyi jelentésárnyalata szerint.

A *kota* más valami, mint aminek eddig képzeltük. Nemcsak kúpsátor, hanem annál sokkal több. Már csak magában a finnben — ahonnan a szó ilyen alakja való — sem korlátozódik a jelentése pusztán a csúcsos kunyhóra, még kevésbé a röbbi rokonyelvben. A magyar szó jelentése a 'ház'-on kívül a népnyelvben 'szoba' — ez, mint az egyosztatú ház emléke, a környező népeknél is eléggé általános — és a HB-ben 'lakóhely'. A chantiban *çõt, kãt* stb. általában lakóépület (SETÄLÄ NyK. XXVI, 403) 'Zelt, Jurte, Wohnung', különlegesebb jelentései (KARJ.—TOIV.): Hütte (DN), Waldhütte (Kr), Jurte (V, Trj), Schirm, hinter dem hervor z. B. Enten geschossen werden (V), Schublade im Tisch (Kaz). A lappban *goatte* szintén lakóépületet jelöl, sátrat és kunyhót: (FRIES szerint) 'tentorium, tugurium, domicilium'. Ebbe a jelentéscsoportba vehető a mordvin szó: *kud, kudo*, amely ugyanolyan értelmű mint a magyar: (AHLQV.) M. 'Stube, Haus, Heimat', (WIED.) E. 'Haus, Wohnung' és MANNINEN-nél 'ordentlicher Stubenbau', mert főzőkonyhájuk (Kochhütte), mint a szomszédos volgai finnugoroknak, a mordvinoknak nincsen (Fgr. Völker 175). — A magyarban, chantiban, lappban és mordvinban tehát körülbelül egyező a szó jelentése. Az eltérés csak annyi, hogy a magyarban és mordvinban a jelentés primitív árnyalata nincs meg, mint a chantiban és lappban, ahol azonban ez az életszinttel magyarázódik meg.

A szó használatának egy másik csoportját a mari és az udmurt nyelv képviseli, amelyhez talán a komi is csatolható. De különösen a szónak a két előbbi nyelvbéli jelentése tartozik tárgyi vonatkozásban rendkívül szorosan össze. A mari *kudo, kudë* stb. (REGULY) 'domus', (WICHM.) 'die tscheremissische Sommerhütte', (SZINNYEI NyH⁷ 36) 'ház, kunyhó, otthon', de az etnografusok pontosabban is körülírják.²⁹ SIRELIUS: 'vier- oder fünfwandige Kochhütte' (FUF. VII, 81), 'Sommerküche oft auch Sommerwohnung' (uo. VIII, 48), MANNINEN: 'ihr ehemaliges Wohnhaus' (i. m. 206) stb. Az udmurtban a megfelelő szó (WICHM.) *kyã, kyãla* stb. 'die wotjakische Sommerhütte', SIRELIUS megállapításában 'Kochhütte' és 'Windschirm' (VII, 81), vierwandiger Blockbau als Kochhütte und auch als Sommerwohnung gebraucht' (VIII, 41), 'újabbán mindenekelőtt főző- és csak másodsorban lakóhelyiség' (SSK. II, 153), s MANNINEN szerint 'vor allem Kochhütte, im Som-

²⁸ Az etimológia, mint említettem, BUDENZ JÓZSEFÉ: NyK. VI. (1867), 304—5. Ua.: MUSz. 94—96. I. A ház tudvalevőleg azon műveltségzavaink közé tartozik, amelyeknek a finnugorságon túlnyúló ideoeurópai megfelelések is lehetségesek. Így PAASONEN kételkedve veti össze a jukagir *kotu* 'grube' meg az avesztai *kata* 'graben; grube' szavakkal. Viszont a nyugati (különösen germán) nyelvekben is bőven található *kot, cot, cote*-féle alakú 'kunyhó' jelentésű szavakat (I. KLUGE Et. Wb. der dt. Spr.). M. HABERLANDT (a BUSCHAN-féle III. Völkerkunde I, 408. l.) a német *Köte, Käte* szavakat ('runde Köhlerhütten und Kleinhäuslerwohnungen') nem is habozik a finn *kota*-val együvéssorolni. A jelen dolgozatban célszerűnek látszott mind ama keleti, mind pedig e nyugati etimológiák néprajzi kiaknázását mellőzni. Az alábbiak szonban meg fogják mutatni, hogy a nyelvészeti kérdés továbbvitele nem közömbös a néprajz szempontjából sem.

²⁹ SIRELIUS alább idézendő műve FUF. VI—XI. I. MANNINEN: Die finnisch-ugrischen Völker. Leipzig 1932.

mer auch Esszimmer' (i. m. 239). Ismerjük is, hogy ez milyen: boronaház, ablak és mennyezet nélkül, oromfalában az ajtóval és a szoba belső hátsó részében egy pole a nagy tiszteletben álló kéregdobozzal, amelyben egykor a házi szellemek bálványképeit tartották. Ez tehát korántsem akármiféle épület, hanem szentélynek is használt régi egyoszthatú lakás, amely újabban mint konyha vagy raktár gazdasági mellékhelyiséggé szorult vissza, de azért nyaranta eredeti szerepében is él tovább.³⁰ Ugyancsak általában boronaházat látszik jelölni kezdetleges, régies kunyhó-formájában a komi *kola* is (WIED.) 'Zelt, Hütte, Jägerhütte', (WICHM.—UOT.) 'Wald- od. Wiesenhütte, Zelt aus Schindeln, eine Art Zelt vor der Badenstube, Schmiede', SIRELIUS

4. kép. Finn kota.

(Bán A.: Falvak, épületek és temetők Karjala végvidékein. NéprÉrt. 1906, 139. l., 1. ábra.)

szerint 'kleine Hütte aus Balken' (VII, 81). — A jelentés mind a három nyelvben konkretizálódott olyan házfogalmat jelölővé, amely nem ideiglenes sátor (mint az obi-ugor kúpsátor), nem is korszerű lakóépület (mint a magyar ház, vagy a mordvin *kud*), hanem kezdetleges, bár boronafalú lakóhajlék.

Hátra vannak még a finnségi nyelvek: a finn, az észti és a lívi. Ezek között is nyilván látható az összefüggés a jelentés fejlődése szempontjából. S e tekintetben azt tapasztaljuk, hogy a jelentés konkrét, meg általános is egyszerre. Összesítve a különböző forrásokból vett adatokat, a következő tájékoztatást adhatjuk.³¹ Általános a finn *kota*, az észti *koda*, *köda* jelentése a szó első értelmezése szerint, amely SETÄLÄ meghatározásával a finnbén 'casa', az észti-ben 'Haus, Gebäude'. Ez van meg ezekben az észti összetételekben, mint *eeskoda*, *paarkoda*, *püstkoda* stb. s mindkét nyelvben a *lapsen kota*, ill. *lapse-*

³⁰ Az udmurt *kyala*-hoz kapcsolódó vallási kultusz részletes leírását I. UNO HOLMBERG (Harva): Permalainen uskonto. Porvoo [1914]. 55—94. l. Vö. Ua.: Die Religion der Tscheremissen. FFC. 61. 1926. 44—46. l.

³¹ Az előbbieket kiegészítő források I. MANNINEN: Die Sachkultur Estlands. II. Tartu 1933. F. LEINBOCK (Linnus): Die materielle Kultur der Esten. Tartu 1934. G. RÄNK: Saaremaa taluühited. I. Tartu 1939. HÄMÄLÄINEN i. m.

koda 'involucrum fetus, Gebärmutter' kifejezésekben. Van aztán a szónak meghatározott értelme is, amennyiben konkrét épületféleséget értenek rajta: a csücsös kunyhót és sauna (fürdőház) típusának megfelelő kezdetleges, négy-szögletes boronaházat, amely állhat magában vagy előtérként csatlakozhat Finnországban istállóhoz (*karjakota*), saunához (*saunan kota*), s Észtországban lakóházhoz, saunához és pincéhez. Tipológiailag tehát a *koták*ban különbséget kell tenni a sátor- és házforma között. A sátorforma megfelel az obi-ugor nomádsátornak, a házforma közel áll a mari *kudo*, az udmurt *kuala* épület-típushoz, habár mind a két szerepkörében ezeknél kezdetlegesebb funkciókat tölt be. Ez a funkció pedig változatos. Ritkább és csak Finnországból igazolt a *kotának* alkalmi lakásul való használata, pl. a szántófeld-irtás munkálatainál, gyakori és a Baltikumban is elterjedt főzőkunyhóként való igénybevétele nyáron, különösen nagyobb főzések alkalmával, amiket nem akartak a házban elvégezni (4. kép). Télen Finnországban a jószágoknak való vizet is benne melegítik fel. A főzés mint funkció annyira hozzátapadt a *kotához*, hogy eredeti nevét Észtországban sok helyütt a konyha neve (*köök*) szorította ki. Sörfőzésre, pálinkaégetésre, mosáshoz és még számos más művelet elvégzésére is használják. E tekintetben is a mari és udmurt megfelelő épülettel kínálkozik összehasonlító párhuzam. — Hogy e nagyon konkrét, bár sokféle szerep mellett a szónak valóban volt általános jelentése is, arra további bizonyítékul hozható fel, hogy miként a magyarban vannak a szónak *haza*, *házul*, *otthon* stb. alakváltozatai, ill. származékai, ugyanúgy a *kota* mellett is van a finnen *koto*, *koti*, a karjalai-aunusziban *kod'i* s az észtkben *kode* 'Haus, Heimat' (ld. SETÄLÄ NyK. XXVI, 402). A lívben *kuodā* 'Haus, Küche'. A vepszében a *koda* (*kod*) különleges 'tyúkról' jelentést kapott.

Arra a kérdésre, hogy e szónak ily különféle, bár bizonyos csoportokba sorolható jelentései közül melyik volt a régibb, és melyik a később kifejlődött, többféle felelet is lehetséges. A régibb kutatók természetesnek vették, hogy a szó eredetileg a legkezdetlegesebb tárgyat jelölte, s azzal együtt változtatta jelentését. Pl. SIRELIUS, mint még előtte AHLQVIST és HEIKEL, a kúpsátrat választotta kiindulásul. Azt írta: „Fi. *kota* ist später auch auf die aus Balken gezimmerte Kochhütte... übertragen worden.“ (VII, 81). Hasonlóan hitte, hogy a mari, a mordvin, az udmurt nevek is idővel vitettek át a kiveszett kúpsátorról a mai boronaházra. Más magyarázat látszik valószínűbbnek: az általános fogalom konkrétizálódása, rámintázódása olyan típusokra, amelyeket az illető népek ismertek. Így merevült meg a szó értelme a mariban és az udmurtban bizonyos boronaházak jelentésében, míg a nyugati finnségnél a kúpsátor is fennmaradván, a kezdetleges kunyhónak több fajtáját. köztük a sátoralakút is egyaránt az elavult *kota*, azaz ház szóval nevezték. Innen van, hogy a házfogalom általános tartalma a *kota* szó konkrét vonatkozásai mögül is előcsillan a finnségi nyelvekből idézett olyan alakváltozatok, mint *koto*, *koti* jelentésében.

Ha elfogadásra talál az a nézetünk, hogy a szó 'házat, lakóhelyet' jelentett már eredetileg is s nem csak valamiféle 'sátrat', akkor a szóval jelölt fogalom nálunk szokásos leszűkítése csak az utóbbi jelentésére nem látszik helyesnek. Nem volna helyes továbbra is „kotatípusú” épületekről beszélnünk; látnivaló ugyanis, hogy ennek a szónak egyetlen épületféleségre való lefoglalása mennyire nem jogosult. Erre int a magyar *ház* szónak jelentésbeli rugalmassága is, amely ebben a tekintetben felülmúlta rokonynyelvi megfelelőit. Azonban nemcsak a nyelvi tények, hanem úgy vélem, az eddigi néprajzi és

régészeti kutatások is — amelyekre most térek át — feljogosítanak bennünket arra, hogy a magyar ház előzményeivel kapcsolatban többféle típusról és e típusoknak már az őstörténeti korban észlelhető fejlődéséről beszéljünk.

Nyelvészeti tanulságnak ez nem lebecsülendő, ha meggondoljuk, hogy néprajztudásaink a magyar háznak finnugor őstörténeti fejlődését eddig többnyire milyen szűk ösvényről indították el.

5. Régibb finn, újabb szovjet eredmények

Finnországban a finnugor házépítkezésnek meglehetősen nagy irodalma van HEIKELTől, az első összehasonlító finn etnografustól (akinek fellépte nálunk HERMAN OTTÓÉVAL esik egybe) egészen HÄMÄLÄINENIG s VILKUNÁIG stb., majd átsapva Észtországba is MANNINEN és RÄNK munkásságában.³² Központi helyet e kérdés vizsgálatában U. T. SIRELIUSnak több mint harminc év előtti kutatásai foglalnak el, melyek természetesen bizonyos részleteikben már elavulhattak, de még most is kiindulásul szolgálnak a problémák tárgyalása számára. Magyar szempontból annál inkább figyelemre méltathatjuk megállapításait, mert azoknak egy része finn nyelven jelenvén meg, eddigelé a finnugor néprajz iránt érdeklődő szakköreinknek többé-kevésbé hozzáférhetetlenek maradtak.

Milyen fontosabb tanításokat tartalmaznak ezek a munkák a finnugor házépítkezés köréből? — Ilyenekül említhetők a volgai finnugorok gabonaszárítójára, a földkunyhó régiségére, a boronaház kezdeteire, meg az udmurtok, marik már említett főzőkonyhájára vonatkozó megállapításaik.

A. O. HEIKEL, aki még a kúpsátor bűvöletében állott, a volgai nyelv-rokonok épületeinek vizsgálata során olyan gabonaszárítót talált a mordvinoknál és csuvasoknál, amely őt a kúpsátor vázára emlékeztette.³³ Ezen a vidéken a nedves időjárás szükségessé teszi a gabona mesterséges szárítását. Tüzelőberendezése föld alá kerül, csak rúdváza látszik föld felett, amely köré a kéréket fektetik. Finn kutatók részletesen kimutatták, hogy ez a helyi elterjedésű szárító hogyan fejlődött tovább; hogyan emeltek tetőt föléje, hozták fel a föld alól tüzelőberendezését, alakították át zárt épületté. Azon nem nagy számú épületfélések közül való ez a szárító, amelyekkel kapcsolatban felmerült a keleteurópai finnugor eredet problémája.³⁴

A finnugor népek építkezésének kutatásában HEIKEL követője, SIRELIUS, mint ismeretes, kelet felé egészen az obi-ugorokig kiterjesztette a fejlődés áttekintését. De nemcsak a FUF-ba írt nagy tanulmányt az obi-ugorok és finnek kezdetleges lakásairól,³⁵ hanem finnül is összefoglalta később még-

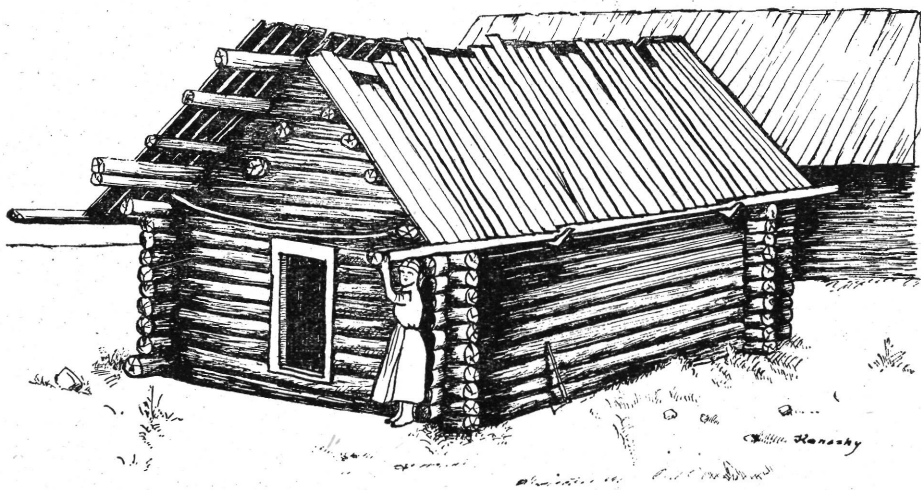
³² K. VILKUNA: Kodasta pirttiin. Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä-Helsinki 1933. — A finnugor néprajzi kutatások kezdeteiről Finnországban a XIX. sz. végéig kimerítő tájékoztatást ad SULO HALTSONEN: Theodor Schvindt. Helsinki 1947. első fejezetében.

³³ AXEL O. HEIKEL: Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen. JSFOu. IV. (1888), 1. l.

³⁴ MANNINEN, Suomen suku III. 288—294. l. A marik szárító-csúrijét a magyar származású JULIE WICHMANN (szül. Herrmann Júlia) ismertette: Beiträge zur Ethnographie der Tscheremissen. Helsinki 1913. 115—122. l. Skandináv eredetűnek fogja fel: EERIK LAID: Über den Ursprung der nordosteuropäischen Riege. Folk—Liv XVII—XVIII. (1953—54), 17—32. l.

³⁵ U. T. SIRELIUS: Über die primitiven Wohnungen der finnischen und Ob-ugrischen Völker. FUF. VI—XI. 1906—11.

egyszer házbúvárlatai eredményeit. E kézikönyvében sok újat is mond. Finnugor eredetűnek tekinti nemcsak a finn *katát*, hanem az obi-ugorok téli szállását: a földkunyhót is annak mondja, amely a félig állandósult település legjellemzőbb formája. Itt azt írja: „Mind a szállítható csúcsos kunyhó (*pistekota*), mind pedig a helyhez kötött földkunyhó (*maakota*) valószínűleg finnugor ősidőkre megy vissza.”³⁶ ZICHY ISTVÁN ugyanerre a véleményre jutott e kérdésben, éppen SIRELIUS korábbi nézetével szemben egy közel egykorú tanulmányában.³⁷ Itt említem meg, hogy a földkunyhót egy másik finn kutató, AILIO is igen régi korba helyezte: a kőkor végétől az időszámításunk kezdetéig tartó időszakba.³⁸ Valóban, az újabb szovjet ásatások igazolták a földkunyhónak ilyen régi korát.

5. kép. Udmurt *kuala*.

(U. T. Sirelius: Über die primitiven Wohnungen der finnischen und Ob-ugrischen Völker. FUF. VIII, 1908, 41. l., 129. ábra.)

A boronaház kezdeteit ugyancsak SIRELIUS, S. PÄLSI kutatásaira hivatkozva, Finnországban még a kőkorba vélte visszavezethetni. Szerinte a mordvinok a XIII., a permiek a XIV. század közepén költöztek be orosz kultúrhatásra igazi faházakba.³⁹ Különösen felkeltették érdeklődését nemcsak a finneknek, hanem a svédeknek is az udmurtok és marik régies, egyosztatú, ablaktalan házai (5. kép). Ezeket már HEIKEL germán eredetűeknek fogta fel, a svéd ERIXON pedig az *eldhus* ('tűz-ház') néven meghatározott skandináv épületek közeli rokonságába sorolta, viking-kori kapcsolatokban keresve a típus-egyezések magyarázatát.⁴⁰ Egy nemrég megjelent művében RÄNK összekötő

³⁶ U. T. SIRELIUS: Suomen kansanomaista kulttuuria (= SKK.) II. Helsinki 1921. 147. l.

³⁷ ZICHY ISTVÁN: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp. 1923. 14. l. — SIRELIUS régibb nézete: FUF. VII, 97.

³⁸ JULIUS AILIO FUF. II. (1902), Anz. 96. l.

³⁹ SKK. II, 154. — FUF. IX, 62.

⁴⁰ HEIKEL i. m. 108. l. — SIGURD ERIXON: Några bidrag till det nordiska husets historia. Fataburen 1917, 198. l.

jelentőséget tulajdonít nekik — idézem: „zwischen den primitiven Zeltbauten und den heutigen Bauernstuben ... zwischen zeitgenössischen asiatischen und europäischen Wohnhausformen.”⁴¹

Igen érdekes fényt vetnek a finn ház művelődéstörténetére a különféle korú és típusú épületek elnevezései. A legrégibb művelődési szintet kétségkívül a *kota* képviselhetette. A csűr jelentésű *riihi* a finnégi nyelvekben és a komiban közös, itt *riiñš*, *riimš* felel meg a finn *riihi*-nek, észt *rehi*-nek, lív *rī*-nek. Feltehető, hogy a finn-permi korban emelkedett fel a finnugorságnak ez az ága a földművelés kultúrszintjére. A *riihi* név a finn csűr jelentős művelődéstörténeti szerepénél fogva a nyugati finnsegtől utat talált a többi balti nép, az oroszok, sőt a svédek nyelvébe is.⁴² Igen nagy jelentősége volt azonban a finnség lakásműveltségére az orosz műveltségi hatásnak is. A finnek mai kezdetleges típusú lakóházának tudvalevőleg *pirtti* a neve. Nevét régebben balti-szláv eredetűnek magyarázták s úgy vélték, hogy megfelelője, a mari *pört* is a Baltikum felől jött át; ma ezzel szemben felvetették, hogy mind a mari *pört*, mind a csuvas *pürt*, de a finn *pirtti* is a megfelelő balti-szláv szavakkal (litv. *pirtis*, lett *pirts*) együtt egy ó-orosz *pert* szóra megy vissza.⁴³ Így hát a finn ház fejlődésének e középső szakaszában bizonyára orosz befolyás alatt alakult ki, míg végre fejlődésének újabb szakaszaira — a magyar *szoba* szóval végső fokon azonos forrásból való *tupa* szó tanulsága szerint is — erős nyugati, svéd hatás nyomta rá a bélyegét.

Szöbéli kérdezősködésünkre egy Magyarországon járt finn nyelvészről (ERKKI ITKONENTÖL) azt a felvilágosítást kaptuk, hogy a *maja* 'kunyhó', *sauna* 'fürdőház stb.', *huone* 'szoba' jelentésű finn szavaknak nincs biztos etimológiájuk, ellenben a *talo* 'ház' szónak van. Ezt a *talas* nevű igen kezdetleges arktikus építménnyel: 'élőfa törzsére vagy oszloplábakra helyezett gerendák élelmiszer megőrzése céljára' kapcsolják össze s kicsinyítő képzős alakjának tartják.⁴⁴ A *talas*-t egyébként már SIRELIUS is (SKK. II, 151) nyelvi és tárgyi alapon finnugornak fogta fel. Csak az nem világos — szerintünk —, hogy egy ilyen gazdasági célt szolgáló építmény neve hogyan válhatott a finn nyelvben a 'ház' fogalom általános, sőt a *pirtti*-vel szemben egyenest újabbkori megjelölésévé. Van tehát a finnben több olyan szó, amelynek alapján az építkezés tárgykörében őstörténeti felderítő utakra lehet indulni. Kár, hogy újabb Finnországban olyan irányzat kezd felülkerekedni, mely kevesebb ügyet vet a finnugor kérdésekre, ugyanakkor, amikor az érdeklődés irántuk nálunk éppen most fokozódik.

Összefoglalva benyomásainkat a finnek ezirányú munkásságáról, azt látjuk, hogy megállapításaik meglehetősen eltérnek a mieinkéitől. Míg náluk eléggé fokozatos fejlődésről lehet beszélni, nálunk a honfoglalás előtti nagy-

⁴¹ GUSTAV RÄNK: Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens. FFC. 137. 1949. 87. l.

⁴² MANNINEN Suomen suku III, 294. l.

⁴³ REINO PELTOLA: Suomen *pirtti* ja *vasta* sanain lainalahde. Virittäjä 1954, 84. l. (A cikkben felhasznált forrás: EINO NIEMINEN: Ein Beitrag zu der ostslavischen und ostseefinnischen Badeterminologie. Lingua Posnaniensis IV. 1953). A *pirtti*-hez vö. AULIS OJAJÄRVI: Sanoista *tupa* ja *pirtti*. Virittäjä. 1938, 168—179. l.

⁴⁴ LAURI HAKULINEN: Suomen kielen rakenne ja kehitys II. Helsinki 1946. 21. l. az előbbieket a közfinn-kori vagy ennél régiebb szavak között sorolja fel, emezt pedig, 34. l., az indoeurópai eredetű szavak között. Már ő említi a *talo* esetleges („ehkä”) kapcsolatot a *talas*-szal.

arányú helyváltoztatással egyszersmind valószínűleg hatalmas törés is állt be a fejlődés folytonosságában. — Vajon lehetséges lesz-e ezt valaha áthidalni: erre keresünk most feleletet egyrészt a szovjet néprajz, másrészt a szovjet régészet újabb eredményeiből.

A szovjet néprajz egyik értékes kiadványa az, amely 1952-ben Szibírszkij Etnograficeszkij Szbornyik címmel jelent meg. Ebben két tanulmány foglalkozik a dolgánok, illetőleg a jakutok lakóházaival, elsősorban kúpalakú fasátraival. Ezekből az összehasonlító néprajzot főleg finnugor szempontból művelő SIBELIUS dolgozatainál jobban kitűnik a szibériai népek építkezésének gazdagsága különféle nevű és jellegű sátorféle építményekben. Hozzávéve ezekhez még N. HARUZIN múlt századi könyvét a nomád és félnomád török és mongol nemzetiségek lakóépületeinek fejlődéséről, tanulságaikat a magunk számára abban összegezhettük, hogy nemcsak arktikus szétszedhető kúpsátor van Szibériában — bár ez talán az ottani lakóházaknak mintegy az alaptípusa —, hanem különféle átmenetek a foglalkozás szerint megoszló lakosság (konkrétan a jakutok) állandóbb épületei között. Más épület a halászoké, vadászoké, s megint más az állattartóké. Bennünket, minthogy a honfoglalás korában feltehetőleg állattartó nép voltunk, az utóbbiak érdekelhetnek jobban. Pilyen állattartó nép építménye a dolgán *baltiszak* (or. балтысак) és a jakut *urasza* (or. ураса). Az előbbi 6 m² területű mennyezetes, ablakkal ellátott, gyepvel fedett, rudakból piramisszerűen épült több családot befogadó kezdetleges faház,⁴⁵ az utóbbi 8 m átmérőjű, kerek alaprajzú, nagyméretű fasátor állattartó foglalkozást űző több család részére. Emezt terminológiája alapján szovjet kutatók az ún. *kibitka*, vagyis szétszedhető jurt-sátor délibb típusával kapcsolják össze, azt tartva, hogy az *urasza* a *kibitkából* lett: „В далёком прошлом кибитка предшествовала урасе.”⁴⁶

Míg a jakutoknak ez a pásztor-épülete a délibb nomádsátor viszonyát példázza a szibériai szilárd falú házak kialakulásához, HARUZIN említett könyvéből példákat meríthetni arra, hogy a sátor és a boronaház között miféle fokozatok lehetségesek többek között az altaji tatároknál.⁴⁷ Látjuk, hogy a köralakú sátrak hogyan vehetnek fel előbb sokszögű, majd négyszögletessé merevedő alaprajzi formát, a sátoertető alá hogyan emelnek előbb alacsony, néhány soros gerenda-lábazatot, s miként lesz belőle fal, s az épületből boronaház. — E szovjet néprajzi munkák elképzeltetik velünk, hogy nemcsak egyes szélső típusok, mondjuk sátor és faház között kell választanunk honfoglalás-előtti házunkról szólván, hanem a tárgyi valóság kínálta lehetőségek között is meglehetősen nagy választékkal lehet számolnunk.

Még alapvetőbb, sőt hovatovább nélkülözhetetlen ismereteket kínál az őstörténeti házbúvárlatok részére a régészet. Ezen a téren is csak egy-két eddig elért konkrét eredményt említek. Az egyik az urálvidéki bronzkori telep-
helyek tanúsága, a másik a Káma-menti ásatások felvilágosítása az Ananyinokorról és a X. századi bolgár-törökség lakásviszonyairól. Ha amazt az ugor-sággal véljük összekapcsolhatónak, akkor a bolgár-törökség kultúrviszonyaiból

⁴⁵ A. A. Попов: Кочевая жизнь и типы жилищ у долган. Сибирский Этнографический Сборник I, М.-Л. 1952. 166. l., 29: e ábra.

⁴⁶ О. В. Ионова: Жилые и хозяйственные постройки якутов. Сибирский Этнографический Сборник I, М.-Л. 1952. 254—257. l. Idézet: 261. l.

⁴⁷ Н. Харузин: История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России. Москва 1898.

bízást következtethetünk e műveltségnek hatása alá került honfoglaló magyar népek az őshazájában visszahagyott házaira.

Persze a régészet nyelve más, mint a nyelvészeté meg a néprajzé. Nem mond ki mindent, hanem módot nyújt többé-kevésbé önkényes tolmácsolások részére. A háznak az alaprajzát még csak felszínre hozza, de anyagát, tetőzetét kevésbé, főként ha az fából készült. Mint ismeretes, a régészet elsőrendű társtudományává társul ilyenkor a néprajz, s valóban a szovjet régészek is elsősorban obi-ugor épületek ismeretében adhattak számot arról, milyenek képzelhető el az urálvidéki Sigir telephelyeknek és a Káma-melléki bolgártörök nemzetségeknek a háza.

Körülbelül 2000 esztendő van közöttük. A legrégebb uráli lakóházakat Szalehard (Obdorszk) vidékéről V. I. MOSINSZKAJA dolgozta fel a *Materiali i iszszledovanyija po archeologii SzSzsZR* múlt évi 35. kötetében.⁴⁸ Az i. e. II. évezred közepére tehető 1 m mélyen földbemélyesztett házakról (zemljankákról) adott számot, amelyeknek alapterülete: 11 × 10 m. Az épületnek négyszögletes alaprajza volt. A tető oszlopokon nyugodott, amelyek párhuzamosan voltak elhelyezve a tűzhely két oldalán. Az épületben nagycsalád élt, gazdasági egységet képviselve. Vaskések csontfogantyúi, íjszarv, szigony fogazata, nyílhegyek csontból és palából, hajfésű és igen gazdag kerámia: tanúskodik a műveltség fokáról és koráról. „A belső berendezés — írja a szerző — nagyon közel áll a manyisi és chanti nép mai nyári lakóházához.” (180 l.) A fő különbséget abban jelöli meg, hogy ez a bronzkori épület jóval nagyobb méretű, mint az övéik, továbbá hogy az obi-ugorok megfelelő építményei nincsenek a föld alá süllyesztve, mint ez.

Időrendben ennél későbbiek, s kb. i. e. 1000-re tehetőek az Urál keleti lejtőjén Szverdlovszk város közelében felfedezett Sigir-szállások, amelyeket több tanulmányban P. A. DMITRIJEV ismertetett. Itt 7.5 m átmérőjű, 10—15 ember részére készült zemljankákat találtak. A három földház néhány méter távolságban volt egymástól. Alaprajzuk ovális sátrat sejtet; DMITRIJEV nagyjából az arktikus kúpsátor segítségével rekonstruálta a képét. 90 cm-re voltak a földre süllyesztve.

Valamivel későbbi időre tehetőek a Tyumeny város közelében feltárt telephelyek, amelyeket ugyanazokban a tanulmányaiban szintén ez a szerző írt le. Ezek kisebb, csak 5 × 2 m méretű hosszúkás épületek voltak, 1 m mélységgel. A házba oldalról volt a lejárát, valószínűleg lépcsőkön. 3—4 ember lakott benne. Ez a kunyhó semmi esetre sem nevezhető sátor formájúnak. Inkább valami fürdőházhoz (kabinhoz) hasonlít, amelyet elől függőleges fal, hátul földig érő meredeken lejtős tető határol.⁴⁹ Ime néhány sovány, de legalább megtapintható és mérhető biztos adat: milyenek lehettek az ugarságnak, vagyis pontosabban annak a népek lakóházai, amely az i. e. I—II. évezredben az Urál északi és keleti szomszédságában élt.

A szerzőnek az az óvatosan kifejtett következtetése, hogy az Uráltól keletre felszínre került épületek méreteiben bizonyos csökkenő irányzat figyel-

⁴⁸ В. И. Мошинская: Жилище устьполуйской культуры и стоянка эпохи бронзы в Салехарде. МИА СССР. № 35, 1953.

⁴⁹ П. А. Дмитриев: Фöldbemélyített lakóházak (zemljankák) az urálvidéki telephelyeken. Szovjet régészeti tanulmányok. Ak. Kiadó. Вр. 1951. П. А. Дмитриев: Культура населения среднего Зауралья в эпоху бронзы. МИА СССР. № 21. 1951. A két bronzkori kunyhó rekonstruált képe: 15. és 16. l.

hető meg, az Uráltól nyugatra, a Káma-vidéken is igazolhatónak látszik később — bár egyelőre még elégtelen anyagon —, az Ananyino-kor és bolgár-törökség telephelyeinek viszonyában. Az itteni Ananyino-kori építkezés sokáig ismeretlen volt. 1952-ben jelent meg A. V. ZBRUJEVA régészeti monográfiája erről a korról, s ez legalább már egy fontos adalékot szolgáltat hozzá.⁵⁰

Egy Konec-Gor nevű helyen, a Csuszovaja folyó torkolatához közel, három év alatt ásták ki egy dombtető egész szélességét átfogó 42 m hosszú épületnek nyomait. Szélessége 4–6 m, mélysége általában 80 cm volt. Falainak, tetőzetének anyagát és szerkezetét nem sikerült megfejteni, oszlopnyomok ugyanis nem maradtak fenn. De az épületben feltárt 9 tűzhely agyag-, edény- és csontmaradványai meg nagyobbrészt kő-, kisebb részben fémtárgyai segítségével megállapítható volt, hogy ebben az ún. hosszú házban, amely az Ananyino-kor végére, az i. e. IV–III. századra tehető, komplex gazdálkodás folyt; állatsontok közül különösen sok ló- és másodsorban szarvasmarhacsont került elő.

ZBRUJEVA már most igen érdekes analógiákkal kísérli meg a településnek értelmezését adni. Az egyik MORGAN hasonló méretű és berendezésű háza az északamerikai Seneca-irokézek közelmúltjából, amely a nemzeti szervezeti társadalmi rendjének felelt meg; a másik a lauzici kultúra tőzegréteg alól napfényre hozott lakóház telepe, amelynek rekonstrukcióját szovjet források is közlik. Ez külsőre olyan, mint egy erőd a Biskupini tó egy szigetén; boronafalai között azonban egy irányban fekvő, ugyancsak hosszú faházak sorakoznak. S minthogy az i. e. VII-től a IV. századik keltezhető, csaknem egyidejű is a Káma-menti feltárással. Úgy látszik tehát, hogy az ősszláv lauzici kultúra és a netán ugornak vagy előmagyarnak felfogható Konec-Gor-i telep között az időpontok megfelelésén és a társadalmi fejlődés hasonlóságán alapuló egybeesések ismerhetők fel.

Több mint ezer évvel később a Kámának e helytől északabbra fekvő partján nem ilyen lakóházakat építettek. Az M. V. TALICKIJ-tól ismertett bolgár-török építmények nem voltak földbe mélyesztve.⁵¹ Méretük 6×11 m, tehát hosszúkások, négyszögletesek. 10–15 ember fért meg bennük. Az épület teteje földig ért. TALICKIJ a tetőszerkezetnek ágafákon nyugvó vázát is közli, amelynek két fedele középpütt nem ért egészen össze, hanem rést hagyott a felszálló füst számára. Fedőanyagául a szalmát vagy fakérget gondolja, és inkább a kéreg mellett dönt. Három ilyen párhuzamosan elhelyezett épület kb. egy patriarchális nagycsalád tagjait fogadta be. Az egész kis település dombtetőn terült el, laposan simulva a felszínhez. Körülötte palánkot vontak erősítésül. Távlati képét szemlélve sürgő-forgó népet képzelhetünk melléje. S azt gondoljuk: ilyenféle lehetett az a ház, az a szállás, amelyben a honfoglaló útjára elindult harcos sereg kíséretében a vele vonuló nép zöme időről-időre megszállott.⁵²

⁵⁰ A. B. Збруева: История населения Прикамья в ананьинскую эпоху. МИА СССР. № 30. 1952. 219–225. l. Alaprajzi vázlat: 28. l.

⁵¹ M. B. Талицкий: Верхнее Прикамье в X–XIV вв. МИА СССР. № 22. 1951. 41–42. l. (2 rekonstr.)

⁵² Középkori házépítésünk emlékeinek összehasonlítása a néhány századdal korábbi és egykorú oroszországi régészeti anyaggal itt következne soron, de ezt már elhagyom. Hazai őskori kunyhók rekonstrukcióit l. az új tankönyvben: Régészeti kézikönyv I. Gyakorlati régészet. 1954. Bronzkoriak: 196, 210–215. l., kő- és vaskoriak: 111–114. l.

6. Szavak és következtetések

A szovjet régészetnek ezek az eredményei, ha továbbra is ily sikeresen folytatódnak, új helyzetet teremtenek a finnugor házépítkezés múltjának kutatásában. Nagy jelentőségű P. N. ТРЕТЯКОВnak az a megállapítása is, hogy Oroszországban a felső Volga vidékéről való legkorábbi boronaházak a IV—V. századból erednek.⁵³ Nem úgy van tehát, ahogyan mifelénk gondolják, hogy szilárd falú épületet a vándorló magyarság hazai megtelepedéséig még csak nem is láthatott; hogy azzal pusztán és kizárólag itteni hazájában ismerkedhetett volna meg.

Az kétségtelen, hogy valami fejlett házkultúrájuk nem volt honfoglalóinknak, mert a szókincs nem vall erre. De azért van egynehány szavunk, amely gondolkodásra int és szerencsésen kiegészíti a *ház* szó tanulságait. Kiegészíti pedig olyan értelemben, hogy segítségükkel többé-kevésbé kitalálhatjuk népi építkezésünk ősrétegét. Ilyen szavak a *ház-on* kívül a *lakik*, a *rak*, és az általunk elterjesztett középeurópai épület-nevek közül a *sátor* meg a *szállás*. A *rak* szóhoz azon kívül, ami az irodalomból már ismeretes,⁵⁴ nem tudván újabbat hozzáadni, itt a többi négyhez fűzünk részben nyelvi, részben tárgyi megjegyzéseket.

Először térjünk vissza egy pillanatra a *ház-hoz*. Micsoda gazdag jelentésárnyalatokban, származékait is figyelembevéve, ez a rövidke magyar szó! Ahol a ház van, oda megy az ember *haza*, onnan megy el *hazulról*, ott van vég-eredményben — jelentésselkülönüléssel — a *házja*. De a *házas* embert is a ház teszi különállóvá, innen van az, hogy *házasság*-nak nevezzük a családos életet, *házasodás*nak a férfi nőülését. A ház nemcsak hajlék, hanem szimbóluma az együvé tartozásnak, amely kiterjed a családi múltra is, mikor például Árpád-házi-ról mint dinasztia-ról beszélünk.

Ugyanilyen sokféle ágazó szóbokor a *lakik* szó családja. Jelent helybenlakozást, állandó egyhelyben létet valami épület védelme alatt mint *lakás*-ban, és másfelől töltözést, *jóllakást*, s ebből *lakmározást*, majd konkrétan *lakodalmat*, mennyezői *lakzit* is. *Lakodalom* szavunk a régiségben (a NySz. szerint) hármas jelentésű: 1. Wohnung, 2. Gastmahl, 3. Hochzeit. Éppen ezáltal bizonyítja a divergensen fejlődött jelentésváltozatok összetartozását. Valóban, amint az oroszban a жить kettős értelmű ige: 1. él, 2. lakik, úgy a magyarban a *lak*, *lakik* is lehetett nemcsak a 'megtelepedés' meg a 'helybenülés' (= lakás) megjelölésére alkalmas nomen verbum, hanem annak a kifejezésére is alkalmas volt, amit a sokat mozgó, fáradó ember rendszerint nyomban első megtelepedése után el szokott végezni, amikor teste pihentetését éhsége csillapításával kíséri. Nyugodalmat kell mind a kétféle *lakás-hoz*. E szerint *lak* azt a helyet jelölhette, ahol az ember, ideiglenesen vagy tartósabban a kétféle funkció gyakorlására megszállott.⁵⁵

⁵³ П. Н. Третьяков: К истории племен верхнего Поволжья в первом тысячелетии н. э. МИА СССР. № 5. 1941. 60. 1.—Vö. kivonatát a szerző összefoglaló művében is: П. Н. Третьяков: Восточнославянские племена. 2. изд. Москва. 1953. 120—121. 1.

⁵⁴ HAJDÚ PÉTER: A magyarság kialakulásának előzményei. Bp. 1953. 33. 1. PAASONEN FUF. VII, 27.

⁵⁵ Kettős, sőt hármas jelentésű 'lakik' értelmű szó, mint FOKOS-FUCHS DÁVID szíves volt erre figyelmeztetni, van a rokonyelvekben is. Pl. KAI DONNER Kamassisches Wb. 5. 1. *amnam* stb. '[leben], wohnen, sein; essen'. Példamondatok: *gi'in ammal* wo wohnst du? *em ama* ich esse nicht.

De a *lak* szó jelentését elemezve nem szorulunk csupán a magyar alak- és jelentésváltozatokra. A szó finnugor etimológiája is segítségünkre van, amelyet WICHMANN állapított meg.⁵⁶ Szerinte szavunk megfelelői a finn *lakka* 'Vordach, Schirmdach; Oberboden', észt *lakka* 'Decke, Deckel, Dachvorsprung, Schirm stb.' s esetleg a manysi *loqa* 'Hütte (aus Zweigen und dgl.)'. A finn szó összetételben *riihenlakka* 'eresz a gabonaszárító előtt'. A Kalevalában *lakkapää petäjä* 'széles és sűrű tetejű fenyő'. Ha a finnben 'padlástér' jelentését másodlagosnak fogjuk fel, eredeti jelentése 'enyhely' lehetett, amely mint tárgy is ősrégi: a skandináviai finnektől az obi-ugorokig meglévő; ezért is sorolja SIBELIUS a finnugor-kori építmények közé.⁵⁷ A finneknél egyébként szén-

6. kép. Finn *lakka*.

(K. Viljuna—E. Mäkinen: *Sien työ*. I. Veden ja viljan maa. 1. kiad. Helsinki 1943. 200. l.)

égetők, vadászok, halászok is használják enyhely („Wetterdach”) szerepében. Mint szélvédőt írja le HÄMÄLÄINEN a skandináv erdőkben megtelepedett finn honfoglalók első ideiglenes szállásául, amelynek neve ott is a ház padlástérének nevéül él tovább.⁵⁸ AILIO azzal jellemzi ezt az épületféleséget, hogy a mesterséges lakások legrégebbi formája, amely még nomád vagy nyugtalan életmódra mutat.⁵⁹

⁵⁶ WICHMANN MNy. IV, 276.

⁵⁷ SIBELIUS SKK. II, 148. l.

⁵⁸ A. HÄMÄLÄINEN: *Keski-Skandinavian suomalaiset*. Porvoo-Helsinki 1947. 27. l.

⁵⁹ AILIO FUF. II. Anz. 93. l.

Szerkezete más, mint a sátraké. Míg azok minden oldalról zártak, ez, mint szélfogó, csak egyik oldalra szolgál védelmül (6. kép). Ezért alacsonyabb, primitívebb is. De a gallyakkal vagy fakéreggel, nálunk náddal fedett egyszerű féloldali tetőt nyelvrokonainknál (így a komiknál és chantiknál), ágasfáktól tartott keresztrúd támogatja,⁶⁰ nálunk pedig többnyire csak két oszlop támasztja oldalról alá; ilyeneket közöl Györffy Szabolcs és Szatmár megyéből. Hasonlót mutatnak be Moldvából, Romániából, ahol ez enyhely szerepe annyival kiműveltebb még, hogy alája gödröt ásnak; így a szél és a nap ellen védő enyhely árnyékában kényelmesen le lehet ülni a gödör szélre.⁶¹ Györffy leírása róla ez: „A legegyszerűbb enyhely egy 2 m széles kettős korc közé szorított nádfalazat vagy vessző, melyet bizonyos szög alatt a szél vagy napfény ellen fordítanak. Ez helyét naponta a szükséghez képest többször is változtathatja. Állandóbb formáját pedig a földbe le is ássák.”⁶² — Még nélkülözzük ugyan ennek a kezdetleges, ősi építménynek összehasonlító vizsgálatához szükséges anyagismeretet és magát ezt a kutatást is, mégis, azt hiszem, nem kétséges, hogy a manysiban 'Hütte' jelentésű finn *lakka*-nak megfelelő magyar *lak* szavunknak — s nemcsak nevének, hanem tárgyi mivoltának is — a magyar ház társaságában finnugor fogalmaink között van a helye. Azt azonban kevésbé hiszem — mert benne HERMAN OTTÓRA emlékeztető szellemes evolúcionista ötletet látok — amit SIRELIUS mond és utána más finnek is hangoztatnak, hogy két ilyen ágasfás *lakka* egymással szembeállítására lett volna alkalmas kiindulása a nyeregtetés, négyszögalaprajzú kunyhó kialakulásának.⁶³ — A magyar szó egyébként átment a románba is. Itt *lăcaș* a XVI. század eleje óta kimutatható, a *lăcui* ige pedig a magyar *lak*-ból keletkezett, annak azonos jelentésű átvétele. A *lăcaș*-t vagy *locăș*-t két értelemben szótárosszák, ezek egyike a köznyelvi 'lakás, hajlék, szállás', azonban ma már csak az ünnepélyes nyelvben általános *lăcașurile sfinte* 'szent helyek', azaz 'Isten háza', 'templom' kifejezésben.⁶⁴ Látnivaló, hogy ez ősrégi szavaink jelentéseinek megállapításához nagy mértékben igénybe kell venni a szomszédos átvevő nyelvek tanulságait.

Ezt az itt kimondott tételt kevés példa igazolhatja szemléletesebben, mint a magyar *szállás* és keleteurópai átvételei. A magyarban ez a szó ma különösebbet, valami konkrét épületet nem jelent: a *szállni*, *megszállni* ige származékának érezzük, amelynek egyik jelentése 'einkehren, einquartieren'. Úgy látszik, nem így volt ez a régiségben. Mert a *szállás* a szláv nyelvek valamennyijébe átment és mindenütt konkrét jelentésben szerepel.⁶⁵ Az átvevő nyelvekben a szó hangalakja kétféle: egyfelől *salaš* a csehben, szlovákban, horvátban, bolgárban a következő jelentésekben: cseh 'Senne, Sennerhütte', szlovák 'szállás, havasi juhásztanya', horvát 'Meierhof', bolgár 'baraque, boutique provisoire', másfelől szókezdő *š*-sel a lengyelben és az oroszban: *szalas* 'Laubhütte', orosz шалаш 'палатка из веток, соломы и п. п. НАДРОВИЧС --

⁶⁰ Példa: SIRELIUS FUF. VIII, 28. és 12. l.

⁶¹ KURT HIELSCHER: Rumänien. Leipzig 1933. 50. ábra.

⁶² Györffy: Pásztorépítkezés stb. (i. m.) 197. l.

⁶³ SKK. II, 48. l. — Suomen suku III, 246. l.

⁶⁴ TAMÁS LAJOS: A magyar eredetű rumén kölcsönszavak művelődéstörténeti értékelése. Klny. az Erdélyi Tud. Int. 1942-i Évk.-ből. 12. és 23. l. Vö. CHERESTESIU szótárát.

⁶⁵ Szótárain közhasználatú Langenscheidt-szótárak, továbbá MENDESZÓRA — ORBÁN, FILIPOVIC', MARCOFF kis szótárai, meg Ожегов: Словарь русского языка.

GÁLDI szótára értelmezése szerint: 'kunyhó, kalyiba'. Az előbbi csoportba sorolódik a szó román átvétele *sălaş* 'lakhely, lakás, szállás' jelentéssel, amelyből még különféle igei származékok alakultak ki, és az oszmanli-török *salas* 'boutique installé provisoirement' (GOMBOCZ MNy. IX, 414).

A szó úgy látszik pásztor szókincsünkből került át a szláv nyelvekbe, amelyekben eléggé egyöntetűen kezdetleges 'pásztortanyát' jelent. Bővebb anyagon volna eldöntendő, hogy eredeti jelentése mi volt. Talán 'állattartó épület', 'faluszerű descensus' is. Ha ezt a szót ilyen nagy elterjedése alapján szabad igen régi magyar nyelvi hatásnak felfogni szomszédaink nyelvében, akkor az a nála kezdetlegesebb eredeti magyar *lak*-hoz társulva immár harmadik fogalmunk volna a *ház*-zal együtt kimutathatóan konkrét magyar épületfélésekre, amelyektől kezdetleges mivoltuk miatt sem igen lehet megtagadni az őstörténeti jelleget.

Hozzájuk csatlakozik negyedikül a török eredetű, de kimutathatóan honfoglaláskori szavunk és fogalmunk: a *sátor* is. A sátorral a bolgár-törökség ismertette meg a magyarságot, de az annyira a magáévá tette (ennyiben igaz van Cs. SEBESTYÉN KÁROLYNAK!), hogy mindjárt tovább is adta ismeretét az oroszoknak, és itteni letelepedése után a körülöttünk lakó szlávoknak. Nyelvészeink véleménye szerint azt, hogy az orosz nyelvben a шатёр a magyar *sátor* szóból eredt, a szókezdő *š*-hang bizonyítja, amely a csuvasban fennmaradt *č*-vel szemben a magyar szó hangalakjára jellemző.⁶⁶ A szóátadás a honfoglalás előtti időkre, a IX. századra tehető. A hozzánk közelebb lakó szlávországban vagy csak a magyarból magyarázható *š*-szókezdettel található meg a szó, vagy pedig — mint a török hatást folytatólag felvevő délszláv nyelvekben s az ukránban — egyszerre, egymás mellett az eredeti *č*-vel és az *š*-szókezdettel is. Tehát BERNEKER Slav. Et. Wb. felsorolása szerint bolg. *šator*, *šátr*, *šátra* 'Zelt, Vorhang' mellett *čadir* 'Zelt, Schirm'; szerb-horvát *šátra* 'Stand, Markthütte des Kaufmanns' mellett *čador*, *čator* 'Zelt'; szlovén *šator* 'Zelt', *šatorq*, *šátra* 'Marktstand'; or. шатёр 'Schutzdach', nyelvj. чадра 'langer Frauenschleier'; ukrán *šater*, *šátró* 'Zelt' mellett *čadra* 'Schleier der moham. Frauen'; lengyel *szatr*, *szatra* 'Zigeunerzelt'. Hasonlóan megvan a románban is. Itt *șatră* és *șetre* 'sátor, kunyhó, bodé' alakban ismeretes és érdekes származéka a *șátrar* méltóságnév, amelynek jelentése CHERESTESIU szerint 1. hajdani katonai főfelügyelő, 2. hajdani bojári rang, 3. cigányok felügyelője.

Arra nézve, hogy honfoglalóink sátra milyen volt, történeti forrásokból lehetne felvilágosítást kapni. Az orosz őskronika a XI. században azt jegyzi fel a 898. évhez, hogy a magyarok Kiev alatt elvonulva ugyanolyan sátrakban tanyáztak, mint később a kunok. Megkülönböztetésül az orosz шатёр-tól, amelynek magyar közvetítésű nevét először a 964. évnél hozza fel az évkönyvek szerzője, ezeket вежа megjelöléssel említi,⁶⁷ вежа pedig a Szovjet Enciklopédia szerint: „a régi szlávoknál torony, őrtorony, erőd; orosz évkönyvekben egyúttal a nomádok sátrai és megerősített mezei táborai (полевые станы).” Ide vonható az az adat, hogy Šarkel várát az oroszok Бела Вежанак nevezték. Valószínűnek látszik ezen az alapon, hogy a honfoglalók sátraikat sem szabad másként felfogni, mint a hadrakelt csapat megerősített

⁶⁶ MELICH Zeitschr. f. slav. Phil. IV. (1927), 98. l. — Arról, hogy a szó a szomszéd szláv nyelvekbe a magyarból került, l. GOMBOCZ MSFOu. XXX, 115.

⁶⁷ Повесть временных лет. Часть I. Подготовка текста Д. С. Лихачева. АН СССР. М.-Л., 1950. 217. l. Vö. HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. jegyzeteit.

állomásai, táborai részeiként. Így kerül egymással szoros vonatkozásba a török *sátor* és a feltehetőleg szintén török *tábor*.⁶⁸ A *sátor* szó eredeti hadi, háborús, tábori szerepkörének későbbi teljes elhomályosodására vall, hogy szavunk abban a formában, amint a magyarból levezethető, a délszláv nyelvek egy részében már csak az eléggé általános 'kereskedőbodé' jelentésben él tovább. Azonban a szónak ez a különleges, konkrét jelentésárnyalata sem nélkülözi a művelődéstörténeti érdekességet.⁶⁹

De már elég az etimológiákból! Fordítsunk most befejezésül még egy kevés figyelmet a honfoglaláson innen nyomozható művelődéstörténeti fejleményekre is, amelyeket a magyar ház végleges, magyarországi kialakulására nézve olyan döntő jelentőségűeknek szokás tekinteni: a szláv hatásra, házunk szláv eredetű szókincsére!

Magyarország földrajzi helyzete olyan, hogy mindenkor a germán és szláv érdekek találkozási pontján feküdt. A magyarságot minden oldalról körülölelő szlávtság hatása természetesen szükségképpen nyomot hagyott építkezésében; ezzel szemben a germánsággal való kapcsolata sem volt lekicsinylendő, mivel nem egyszer a nyugati kultúráramlatokat közvetítette feléje. — Mármost a kutatások menete a ház kérdésével kapcsolatban a következőképp bontakozott ki. Mikor a német tudósok a múlt század végén megalapították a házbúvárlatokat, mindjárt Magyarországra is kiterjesztették érdeklődésüket. Ennek első jelentkezése volt, még JANKÓ megnyilatkozása előtt, BÜNKER RAJMUNDnak, a soproni múzeum vezetőjének ismert fellépte a német nyelvű szakirodalomban. Innen kezdve GERAMB, RHAMM, SCHIER és PHLEPS: a magyar házat nyugati szemmel nézve többé-kevésbé besorolta a nyugati műveltség kelet felé terjeszkedő hatásterületébe. Kiderült azonban, hogy a

⁶⁸ A *tábor* szó török voltáról: PAIS D. MNy. L. (1954), 169.

⁶⁹ MOOR ELEMÉR MNy. L. (1954), 468—471, a *sátor* szónak ezt a 'kereskedőbodé' jelentését általánosította a honfoglaláskörüli időkre, és szavunkat a részben török, részben perzsa eredetű kereskedelmi kifejezések közé sorolta. Nézetem szerint azonban mindaz az adat, ami az orosz őskronikában a *sátor*-ra található, ellentmond feltevésének. Ott ui. mind a IX—X. századi marép, mind a fentebb említett *beja* szavaknak határozottan lakósátor értelme van. Az Anonymusnál vagy hússzor előforduló (13—51. fej.) „tábort ütöttek” (*castra metati sunt*) kifejezés sem érthető másra, mint sátovertáborra, mert a honfoglaló csapatoknak folyók partján vagy hegyek, várak aljában, sík mezőn, nagy kiterjedésű területen (pl. Soroksáron túl a Rákos vizéig, a Duna áttelenes oldalán a fel-hévizekig) való megszállására vonatkozik. — Itt említem meg, hogy Anonymus gestájában kétszer (17. és 32. fej.) kunyhók (*tugurium*) építéséről, egyszer (32. fej.) a vezér számára egyetlen leveles szin veréséről (*foliata fecerunt*) olvasunk. Szerinte őseink várakat földből, kivételesen kőből (34. fej.) építettek. A 17. fejezetben szereplő Hímesudvar (*Hymusuduar*) várnevet MÉSZÖLY GEDEON magyarázta meg Ethn. LXV. (1954), 69—75. Hogy a honfoglaló vezérek ezeknél külön építményeket is ismerhettek, azt a 44. fejezet adja elő. Itt elmondja, hogy Árpád és nemesi megkedvelték Csepel szigetét s elhatározták, hogy a nemes személyek mindegyike ott udvart és majort kap (*curiam et villam*). Ezután Anonymus azt írja: *Statim dux Arpad conductis artificibus precepit facere egregias domos ducales* (SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum hungaricarum* I, 88²¹—89¹). A „vezéri házba” vezették később Árpád fiának jegyesét, Ménmarót leányát (52. fej.). Ha ezekhez a mesteremberek által építtetett „pompás vezéri házak”-hoz szó fér is, (mert hiszen elgondolható, hogy a Névtelen saját kora képeivel is színezte leírásait), többi háztörténeti adalékát alighanem hitelesnek fogadhatjuk el. Figyelmet érdemlő — ha nem veendő is éppen szószertint — a szecitaiakról közölt (különben külföldi forrásból vett: SZILÁGYI L. MNy. XLIII, 122) azon értesülése is, hogy: *non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum temptoria de filtro parata* (i. m. 36⁴⁻⁵). Annyi bizonyos, hogy e történeti források együttes vallomása a sátoznak lakásul való használatára súlyosabban esik latba, mint az OklSz. néhány XV—XVI. századi adata, amelyekben már csakugyan ponyvasátorokról (s ennél fogva valószínűleg kereskedőbodékról) van szó.

német hatás nem több, mint a többi szomszéd népe. Így e kutatások eredményének csak az egyik fele, a művelődéstörténeti rész, jutott a németiség számlájára, másik fele, a magyar ház őstörténetére vonatkozó, többnyire a szláv-ságnak utalta oda a keletkezés kérdésének megoldását. Nevezetesen RHAMM, a keleteurópai összehasonlító házbúvárlatok megindítója és máig egyik fő tekintélye, már 1910-ben munkájának egy mellékmondatában megemlítette, hogy a magyarok szláv jövevényszavaikból ítélve a házépítés mesterségét a dáciai-pannoniai szlovénektől vették át, s ezt a kijelentését művének folytatásában a *pitvar* szó tárgyalásánál többször megismételte.⁷⁰

A magyar néprajz képviselőinek az így kielezett vitában állást foglalniuk nem volt könnyű. Elfogadni a németek útmutatására a szláv elméletet, vagy állandóan hadilábon maradni vele és vergődni a szláv anyag tüzetesebb ismerete nélkül német szakirodalom, nyelvi tények szorongatása alatt egy olyan néprajzi anyagban, amely sem történetileg, sem térbelileg nem volt feldolgozva: e két lehető véleményben merült ki e mögöttünk levő kor minden állásfoglalása, amelyben a szegedi filológusok állottak szemben a hivatalos álláspontot védő budapesti BÁTKY ZSIGMONDDAL. Így születtek meg azok az őstörténeti ház-elméleteink, amelyeknek nyomatékossabban számbaveendő részéről fentebb volt szó.

A legutóbbi tíz év politikai és társadalmi változásai új megvilágításba hozták többek között a szláv kapcsolatok kérdését is. Ma már nemcsak a német tudományosságtól szerzett ösztönzés folytán foglalkozhatunk közvetlen szomszédi viszonyaink történeti tisztázásával. Tárgyi néprajzunk éppen úgy, mint a folklór is, szélesre tárhatja ki érdeklődését a szláv szomszédság és azon túlmenőleg — a szovjet irodalom segítségével — a finnugor rokonság felé. El kell tehát jönnie az időnek, s ez a szláv jövevényszavak kérdésének feldolgozásával el is jött már, mikor népi építkezésünket a szláv kultúrzsavak szempontjából, de néprajzi összehasonlító szempontból is behatóbban fogják vizsgálni, mint ez idáig fogyatékos ismeretek birtokában általában lehetséges volt. Éppen csak jelezve ennek a munkának a szükségét, itt sem akarom azonban mellőzni, hogy legalább egyes szempontokkal hozzájáruljak e bonyolultnak látszó néprajzi és egyszersmind nyelvi kérdés áttekintéséhez.

Számbavéve az építkezésre vonatkozó szláv jövevényszavainkat, azt a megfigyelést tehetjük, hogy önálló épület-név kevés jött át a szláv nyelvekből s azok is melléképületek nevei, mint *sztn*, *pajta*, *pince*, *akol*. Magában álló kunyhó szláv neve azonban a *kaliba*. Nem szláv eredetűek az építkezés folyamatát megjelölő igéink, mint *rak*, *épít*, *fed* sem. Annál több a ház részeinek szláv elnevezése: *pitvar*, *eszterha*, *ablak* (a szlavoniai magyaroknál megfelelője: *akna*), *kémény*, *szellemen*, *oszlop*, *borona*, *gerenda*, *deszka*, *rag* (utóbbi 'szarufa'), továbbá az olyan berendezési tárgyaké mint *asztal*, *pad* (származéka: *padló*, *padlás*), *lóca*, *kemence* a régi *pest*-tel s a kezdetleges *retesz* mellett a technikai főlényt jelölő *kulcs* és *zár*. Ha a házból kilépünk, az *udvar* és az *utca* szláv, de a *falu* meg a *város* már nem az. Az udvarhoz mint városi kifejezéshez csatlakozik a *terem* és a *palota*. Műveltségyszavaink magasabb fokot feltevő fogalmkörének egy része nyugati eredetű szóval él nyelvünkben, pl. a német *istálló*, *csűr* (másképp ZSIRAI, Fgr. rok. 46), *kályha*, *láda*, *zsindely*, *zsupp*, az olasz

⁷⁰ K. RHAMM: Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. I. Die altslawische Wohnung. Braunschweig 1910. 213. l., vö. 233—235, 414—416, 187. l. — KNEZSA ISTVÁN a *pitvar* szónak más magyarázatát adja.

tornác, a francia *lakat* és a *szekrény* s ilyenképpen határozottan későbbi eleme a magyar ház fejlődésének; másik csekélyebb, de nagyjelentőségű része — *szoba, konyha, kamra* —, mint az egysejtű hajlék többszortatúvá alakulásának beszédes tanúja, abba a latin-német-szláv terminológiába tartozik bele, amelyről mindenképpen bizonyos, hogy a felsőbb körök műveltségi szállománya a magyar nép építkezésében és nyelvében.

A magyarságnak a szlávokkal való tartós együttlakása az új hazában kétségkívül forradalmi változást vitt építkezésünkbe. Mint GYÖRFFY mondotta előadásában, „a magyar ház egy régibb és erősebb szláv s egy fiatalabb és gyengébb német ... hatás alatt állott”.⁷¹ E szláv hatás alatt, mint a terminológiából látni, elsősorban megváltozott a ház anyaga és berendezése s az egyosztatú lakás melléképületekkel és melléképületekkel bővült.

A magyar nép lakásviszonyai nagy mértékben átalakultak itthoni letelepülése után, azonban a magyar nép háza — azt gondolhatjuk — ezzel még nem lett idegen a számára, csak jobban kifejlődött és otthonosabbá vált. Maga a *ház* szó ékesen szóló tanúbizonyság arra, hogy régi házát nevével együtt nem kellett elvetnie és újjal felcserélnie, mint tették pl. a finnek a *kotának* a használatból való leszorulása után a szláv *pirtti* név felvételével. A nyelvészeti kutatások mellett a néprajz és az újabb szovjet régészet eredményei mind több biztatással kecsegtetnek bennünket, hogy a magyar ház őstörténetének kinyomozása sem tartozik immár az elérhetetlen tudományos feladatok közé. Nemcsak a *ház* szó, hanem mellette bizonyára a *lak*, s talán a szomszéd nyelvekbe tőlünk átkerült *szállás, sátor* is lehetővé tesznek egy olyan elképzelést, amely szerint a magyarságnak megvoltak a maga kezdetleges, de életszínvonalához szabott célszerű saját lakóépítményei. Éppen nem hihető, hogy ezeket maga találta ki; ami a sátrat illeti, az éppenséggel fiatal kultúrelem volt a vándorló magyar nép építkezésében. De amikor jött, hozott is magával valamit. S megtelepedve a Duna-Tisza táján, nemcsak török sátrát verte fel, ezt a nomád életre emlékeztető csakhamar korszerűtlenné váló ideiglenes hajlékát, hanem épített maga, vagy építtetett az ország szláv lakosaival tartós ittlakásra szánt másik, régibb típusú épületet: „ház”-at is!

KOROMPAY BERTALAN

⁷¹ GYÖRFFY i. m. II, 151—152. l.